

ERDÉLYI MÚZEUM

IX. kötet.

1892.

V. füzet.

Vitás kérdések.

— Második közlemény. —

A species facti ez: „A Nyelvőr I. évfolyamában — írja B. P. — Brassai „Egy hirdetmény“ czimű bíráló cikkében hibáztatja, hogy e folyóirat előfizetési felhívásában a sajátító *-nek* rag minden szabály nélkül, csak úgy tetszés szerint van kitéve vagy elhagyva a birtokos mellett. Ujlag hangoztatja már régebb idő óta vallott ama nézetét, hogy a *-nek* nem genitivusi, hanem dativusi rag, a birtokos csak kölcsön kéri néha a részes határozótól. Használatára nézve ezt a főszabályt állítja föl: „akcentuált birtokos *-nek* nélkül, akcentuálatlan *-nek*-kel.“

B. P. először is Szarvast állítja szembe velem, azt írván, hogy az az úr „a régi meg a népnyelvből szedett példákkal világosan megmutatja, hogy a *-nek* kitétele a birtokos után a legtöbb esetben csakugyan az író tetszésére van bízva.“

Minthogy Sz. Gábornak, — hogy hol, biz' én már nem tudom — kellően megfelelttem, a mit B. P. ignorál, itt csak az utóbbival van dolgom, s elsőbben is azt kérdem, meggondolta-e, mit tesz az a „tetszés“? Volt egykor Pesten egy német író, a Pester Lloyd dolgozó-társa, a ki azt az állítást kockáztatta, hogy „két magyarnak, hogy egymást megértse, németül kell beszélnie.“ *Valeat quantum valet*, hanem én ahhoz szabva magamat, németre fordítom: tetszés szerint = *nach Belieben*. Igen, de a *Beliebennek* a szótárak három synonymáját adják: *Neigung*, *Gefallen*, *Wille*; melyiköket teszi itt a „tetszés“? A két elsőnek kétségkívül motívumának kell lenni, az utolsó lehet a zsal, vagy a nélkül. Az utóbbit szabatosan *Willkühr*-nek nevezik. No már lehet-e feltenni, hogy a magyar nyelv

geniusa minden igaz ok nélkül két alakot teremtett legyen, szorosán azon egy eszme — a birtokos fogalma — kifejezésére? Voltak ugyan köztünk, a kik ilyest állítottak, pl. Bajza a „láttam“ és „láték“ alakokról, de nem vagyok hajlandó hinni, hogy Sz. G. is egyetértene velök. B. P. sem állítja absolute, hanem kiköti, hogy „sok esetben“, a mivel megismeri, hogy vannak esetek, a melyekben a *-nek-es* és *-nek-telen* birtokos formák közt különbséget kell tenni; de a mely különbségről mélyen hallgat mind ő, mind Szarvas; a mit én ellenben pontosan inducáltam. Hanem, hogy megadjam mindennek, a mi az övé, igenis elismerem a mondónak azt a szabad tetszését, hogy a hol az értelemben nincs számbavethető különbség, a birtokos és birtok közül akármelyiknek tulajdoníthatja a praegnantiat, következőleg az accentust.

Másodszor, minthogy én a különbség egyik főjegyét az accentuálásban leltem, lehet-é ezt írott példákból kilesni? Azt hiszem, senki sem fogja állítani, hogy lehet; tehát azokkal nem is lehet megkülönböztetésem tarthatatlan voltát „kimutatni.“

Harmadszor, lehetséges-é írásból kiolvasni, hogy mi szándéka volt az írónak és azt, hogy *önkéntesen* élt bizonyos szóalakkal, vagy akár tudott, akár nem tudott oka volt reá?

Negyedszer, én az accentuálásnak a motivumát is kifejtettem, s azt vélem, nem fogok ellenmondást szenvedni abban, hogy a hangsúly a mondatbeli *praegnans* szóra esik, s ennek a helyére nézve is meglehetősen egyeznek a vélemények. A *praegnans*, a mondat-accentusos szót pedig egyes írott mondatokban is, folytatott stylusban pedig a *connexióból* többnyire kimutathatni; de mindig bizony nem, a mint majd a példák discussiójából ki fog tűnni. Ide járul az, hogy a mondatban másodrendű hangsúlyok is és ezekről eltérő vélemények vannak s az elemzést nehezítik.

Ötödször, írók szokására hivatkozás csak abban az esetben lenne érvényes, ha az idézett író azonegy természetű mondatokban önkényesen élne hol *-nek-vel*, hol a nélkül, a mit tapasztalásom alapján tagadni merek. *Affirmantis est probare.*

Hatodszor, mivel igen sok a nyelvi szabály, a mely ellen gondatlanságból akárki, első rangú stylistákat sem veszek ki, ne vétene, az ily pongyolaságokat ellenem bizonyító példáknak nem ismerem el.

Hetedszer, meg kell különböztetni a szólam accentusát a mon-

datétól. A birtokviszonyú szópár csupán szólam levén, hangsúlya csak másodrendű. De nem ritkán össze is esik a kettő s ilyenkor legfényesebben kitűnik, hogy a birtokost-é vagy a birtokot nyomósítjuk.

Végre szabadságot veszek magamnak némely idézet pontosságát is kétségbe vonni.

Most már hozzá foghatok a „példák“ szellőztetéséhez. Az imént végzett hét pontra számokkal (1. 2. 3. . . .) fogok hivatkozni.

„Ime Urnak angyala jelenék Józsefnek.“

Erről s egy rakás hasonlóról azt tartja Sz. G., hogy szabályom ellen szól, tehát azt teszi fel, hogy írója így accentuálta: „Urnak angyala.“ Megeskünnék-e reá? Én pedig meg arra, hogy „Úrnak angyala.“ Meggyőződéseim a következő okoskodáson alapúl. „Angyal“ hol köz-, hol tulajdonnév, a mit, azt hiszem, nem kell magyarázgatnom. Mint köznév, egyszerűen azt teszi: követ, küldött; mint tulajdonnév, egy sajtószertű neme a teremtményeknek, melynek fajai főangyal, kherubim, seraphim, stb. A *Vulgata* latinsága a két jelentését nem különbözteti meg, de a magyar fordítók vagy egyik vagy másik jelentésében vették. Káldi az elsőben és természetesen az Urat, az Istent vette praegnans szónak és soha másképp a birtokviszonyban nem emlegeti, mint így: „az Ur angyala“, „az Isten angyala“, mert hiszen követ e másnak is lehetett. Károli ellenben a második értelemben látszik hogy vette és minthogy az Istennek más valamije is jelenhetett volna meg Józsefnek, pld. mint Sz. Lelke galambképben kereszteléskor Krisztusnak, meg Jeruzsálemben pünköstkor a tanítványoknak, mint fia a világnak s Emmausban a két tanítványnak. Tehát tiszteletből az angyalt teszi mindenütt praegnans szónak s így írja: „Urnak angyala“, „Istennek angyala“ az idézett szólamban a legrendületlenebb következetességgel. A 4. pontban említett esetre az ellenféltől várok bizonyító példákat.

„Mindennemű teremtett állatok kiszármazásának eredete és folyása“, így accentuálom a 354. lapon hozott példát. Az első a háttározó jelző szólam accentusa, a két utolsó a birtoké.

Tessék elolvasatni száz emberrel előre való figyelmeztetés nélkül és fogadok reá, hogy szerintem fogják hangsúlyozni. Épen úgy, mint a „népnelyből szedett példákat“:

„Má s n a k lovát inkább meghajtja a fuvaros“ és „Má s n a k tehene a magáé mellett koplal.“

Ezekben a praegnans szó kétségtelenül a másnak, tehát a *-nak* hiba, a melyet vagy (7.) hűtelen idézetnek, vagy (5.) pongyolaságnak tartok, annál is inkább, hogy Dugonics mód nélkül szerelmes a *-nak*, *-nek*-be. Bizonyítóknak hát nem ismerem el és szembe állítom velök: „Más dolgába avatja magát.“ (Moln. A.) „Más kárán tanul“, — „egyebek szorgalmatossága által“ (Káldi. Sz. Pál, 2. Kor. VIII. 8.) És még Szarvasnak saját példáját: „a más ember igaz jószágát“. „Hogy farkasnak gyomra legyen koporsója.“ — A „koporsó“-nak a „gyomor“ felel meg és erre esik a hangsúly.

„A hosszúnak végét későn érhetni.“ — Kérdés: „Mit érhetni későn?“ Felelet: a „végét“, és így ez a praegnans szó.

„Gyermekeknek fegyverök a sirás“. — Az „-ök“ bizonyítja, hogy „fegyverök“ az accentuált szó és a szólam hangsúlya összeesik a mondatéval. Különben így lenne jó: „A sirás a gyermekek fegyvere.“

„A pokolnak útját szembekötve is feltalálni.“

„Vak embernek lova nehezen húzik“ (I. 5. 7.) „Nehéz a némának szaván eljárni“, és „Nehezen lehet a vaknak felesége jámbor.“ — Az accentus a birtokosokon csak ráfogás. Természetesebb a birtokon. Helyeserélés is van, és helyesebben, s azt hiszem, eredetiben így volt: „Nehéz a némának eljárni a szaván“. „Nehezen lehet a vaknak jámbor a felesége.“

A népköltési gyűjteményekből szedett helyeket is, a melyek ezt az egyet: „a mennyország ízét“ kivéve, egyről-egyig hibásan vannak accentuálva, én így igazítom: „Jó gazdámnak kicsi fia.“ „Ellenségnek elibe kügyön“ (küldjön). „Az anyámnak a legkedvesebb leánya“, „a más ember igaz jószágát.“ „Kossuth Lajos háza“, „édes anyám legkedveltebb leánya“. Így aztán a felhordott példák mind egymással, mind az én elméletemmel a legsebben egyeznek.

A három utolsó igazítás azon az elven nyugszik, hogy a *determinans* szó az accentuált *determinatum*-tól magára húzza a hangsúlyt. „Nap sugára“, „nyári nap sugára“.

Most meg elméletileg akar megczáfolni Sz. G. — paralogismussokkal. Azt írja, hogy az én szabályom „más szóval“ ezt tenné: „ha a birtok, a tárgy, vagy az állítmány van hangsúlyozva, a *-nek* kiteendő.“ — Nem tehető biz'a, mert én se tárgyról, se állítmány-

ról, a melyek mind ide teljességgel nem tartozó dolgok, nem szó-lottam, hanem csak azt állítottam és állítom, és a beszélő egész magyar világ velem tart, hogy birtokviszonyban álló két szó köz-zül, ha a birtokost *-nekkel* jelölik, a birtokot accentuálják és megfordítva. Ha ez elől a tény elől valaki bé akarja hunyni a szemét, arról én nem tehetek, valamint arról sem, hogy Sz. a mon-dat-accentust összezavarja a szólam accentusával, melyek egymás-tól, mint a fölebbi 1. pontom végén érintettem, merőben függetle-nek. Annálfogva példái: „Szemébe ötlük az *apja* viskója.“ — „Egy-szer elérkezett a *pokol* kapujáig.“ — „Belevettetem a *lányom* gyű-rűjét a kútba,“ a leghelyesebben vannak másodrendű accentus-sal ellátva, a mit a legczápafogasabb argumentum sem czáfol meg. A mondat-hangsúlyok a „szemébe“, „el“ és „bele“ határozókra esnek.

Annak pedig, hogy: „Az a gaz kópé elvesztette a felesé-gem gyűrűjét“ és „elvesztette a feleségemnek a gyűrűjét“, „egyre menne ki“, a megvédésére „fogasabb argumentum“ kell, mint a *petitio principii*. Mert hiszen felteszi már az állítást, hogy a *-nek*-es és *-nektelen* birtokos egyre megy ki. A 2-dik mondat helyes ac-centuálása ez: A gaz kópé elvesztette a feleségemnek a gyűrűjét. Persze szólam-accentussal. Az elsőbb mondathoz az igazoló kérdés ez: „ki gyűrűjét vesztette el a kópé?“ Az utóbbihoz: „a feleségem-nek mi jét vesztette el a kópé?“

Még csak egy jegyzésem van hátra. Attól, a ki a „rövid ma-gyarok történetét“ védelme alá vette, nem lepett meg, hogy „Napo-leon egy levelét“ is pártfogás alá veszi, még pedig a nép nyelvére hivatkozva. Parallelaul t. i. ezt idézi a Népkölt. Gyűjteményből: „Egyszer észreveszi, hogy a szomszéd cigány épen akkor akarja ellopni a nyja egyetlenegy malaczát“ Elég szerencsétlenül; mert egyszer, a „népnyelv“ és a gyűjtők nyelve nem megy egyre ki, az-tán és főképp azért, hogy „egy“ a határozatlan névelő és „egyetlen-egy“ határozott jelző különböző természetű szók. Végre azért is, hogy ebben: „Napoleon egy levelét olvasták“, le vel ét kétszeresen ac-centuált szó, melyen a mondathangsúly, mint igeelőtti szón, és a szó-lam accentus, mint birtokon, összeesnek. A birtokos tehát „Napo-leonnak.“

Szembeállít B. P. engem másodszer Joannoviccsal, de ezúttal nem szó-szólói, hanem ítélőbirói szerepben lép fel. Részrehajlatlannak mu-

tatkozik, az igaz, de az osztó igazsággal úgy jár el, hogy ítéletét a tőle szabott áron nem fogadhatjuk el.

Szóljon az írás.

„Joannovics hosszasan fejtegeti, hogy dativusnak nincs birtoka. — Joannovicsnak igaza van!“

„Brassai azt állítja, hogy a dativusnak is lehet birtoka. — Brassainak igaza van!“

Hogy állhat meg ilyes ítélet a logika előtt? A *van* és *nincs*, az *est* és *non est*, contradictoriumok. Az úgynevezett gondolkodás törvényei 2-dika, a „*principium contradictionis*“ ez: „egy fogalomnak ellenmondó lényeges jegyei nem lehetnek, a 3-dika a *principium exclusi tertii*, ez: egy jegy és ellenmondata közül valamelyiknek okvetetlenül igaznak *kell lenni*.¹⁾

A logika hát nem szól B. P. mellett. De ő azért nem hagyja magát s az ellenmondást imigy törekszik kiegyenlíteni: „Egy kis félreértés miatt... heves polemiák vannak. A vitázó felek... nem veszik észre a félreértést, elválnak egymástól a nélkül, hogy megértenék vagy capacitálnák egymást... A harczolók egymás mellé csaptak, egyik sem találhatta a másikat.“

Ez azt tenné — himezés-hámozás nélkül mondva, — hogy mind a ketten ostobák vagyunk, a mi ellen természetesen tiltakoznunk kell és kimondanunk, hogy a vád merőben hamis és igazságtalan. A félreértés ugyanis szerinte abban állana, hogy „Joannovics tulajdonképen azt állítja, hogy a dativusnak nincs grammatikai (sic) birtoka, mert grammatikai birtoka csak grammatikai birtokosnak (genitivusnak) lehet; Brassai pedig azt vitatja, hogy a dativusnak

¹⁾ In Verstandesschlüssen durch Urtheile, die einander contradictorisch entgegengesetzt sind, und als solche die ächte, reine Opposition ausmachen, wird die Wahrheit des einen der contradictorisch entgegengesetzten Urtheile aus der Falschheit des andern gefolgert und umgekehrt. Denn die ächte Opposition, die hier stattfindet, enthält nicht mehr, noch weniger, als was zur Entgegensetzung gehört. Dem Princip des ausschliessenden Dritten zufolge können daher nicht beide widersprechende Urtheile wahr aber auch eben so wenig können sie beide falsch sein. Wenn daher das eine wahr ist, so ist das andere falsch und umgekehrt. (*Kant's logik.* §. 48.) „*The Laws of Thought*... 2. The Law of Contradiction. *Nothing can both be and not be* 3. The Law of excluded Middle. *Everything must either be or not be.* (*Jevon's Elementary Logic. Lesson XIV.*)

is lehet tényleges vagy értelmi birtoka.“ Mit mond ezekre Joannovics, azt ő lássa, én részemről a következőket:

1. A genitivus és dativus grammatikai fogalmakat jelölnek és így csakis mint ilyenekről szólottam; e tekintetben tehát köztem és Joannovics közt semmi ellenkezés nem lehet. De van ám köztem és B. P. közt a ki psychológiát (Nyelvőr XX. 390.) vegyíti az ejtések elméletébe és mint a Horatius művésze: *Delphinum sylvis appingit, fluctibus aprum.* — Dativus ethicusról tudok, de „dativus psychologicus“ eddigelé hallatlan nonsens.

2. A nevezett alakok azonban szavak közti viszonyokat jelölnek és így értelmöket is számba kell venni és veszik minden grammatikában, ha tehát én értelmi birtokról szólottam, azzal nem léptem túl a határon. De a szavak értelmét és viszonyaik magyarázatát megint nem a psychológiából merítjük. A mi a „tényies, vagy értelmi“ különbséget illeti, nem hiszem, hogy „tényleges“-t és „vagy“-ot írtam volna, hanem „tényies“-t és „és“-t. Hanem akármelyiket, úgy is hát csak annyi, mintha tényies és grammatikai birtokot írtam volna. A különbség pedig tagadhatatlanul megvan és hogy ebben a szólamban: „az Isten félelme“, (*timor Domini, Gottes furcht*) az Isten nem tényies, vagy valódi birtokos, azt az is tudja, a ki a psychológiának hírért se hallotta. Egyáltalában azt, hogy a ki vagy a mi valódi birtokos, azt a nyelv is olyannak jellemzi, de megfordítva nem áll. Ezt a viszonyt is a grammatika tárgyalja, a mint bármely tankönyvben olvashatni a *genitivus* használatáról s különbféle viszonyai jelöléseiről szóló fejezeteiben.

3. Vessük össze az árja nyelvek genitivusát és dativusát a magyarban ajánlottakkal. Ott a genitivusnak minden más *casus*-tól megkülönböztető ragja akár végezete van, és az az eset, hogy valamelyikökével egyezzek, csak történetes találkozás. A latinban az 1. és 5. declinatióban a sing. genitivus és dativus, a 4. declinatióban a sing. genitivus és nominativus egyenlők. A görögben a genitivus és ablativus fogalma összeolvad, valamint a szanszkritban is a declinatiók (nem a névszók) legnagyobb részében. Azt Joannovics sem állítja, hogy volna a magyarban ily megkülönböztetett szóalak, mint a jellemzett genitivus; de igenis azt, hogy van egy annak megfelelő határozó, a mely mint amaz, más névvel vagy névmással kapcsolat-

ban birtokost jelöl s ez feljogosítja, hogy nevét is viselhesse. Én már most azt mondom s eddig is, bár más szavakkal azt mondtam, hogy nem jogosítja. Az ellentét tehát világos, valamint az is, hogy nem „félreértésben rejlik“, és hogy mi, „vitázó felek“ nem egymás mellé csapdostunk, és végre az is, hogy valamelyikünknek nincs igaza. Hanem hogy melyik félnek van vagy nincs, azt egyikünk sem döntheti el és ezt csak egy — a vitán kívül álló — bíró teheti, még pedig annak a ténynek a nyomán, hogy melyikünknek van több és túlnyomó érve. Joannovicsé az az egy, hogy a „nek“-es határozó más névvel kapcsolva birtokost jelöl, a mivel én négy érvet állítok szembe. Az első ez: a birtokost jelölendő magyar alaknak nincs saját megkülönböztető ragja, mert a *nek* tulajdonképp a dativusé; holott az idézett nyelvekben van. Második ez, hogy a „nek“-es határozó csak úgy és akkor jelöl birtokost, ha a vele kapcsolt szónak személyragja van és azt lehet mondani, hogy tulajdonképp ez jelöli a birtokviszonyt, a minek az árja nyelvekben nyoma sincs. Harmadik: a genitivusnak, mint már neve is mutatja, a latinban nem egyedüli vagy éppen főjelentése a birtokosság, hanem a származás. *Agamemnonis filius* = Agamemnon-tól származott fiú. Negyedszer: a „nek“-es határozó, birtokos értelemben, nálunk csak az egy *van* igére vonatkozva jelenik meg,¹⁾ a mire amott egyenesen a kétségtelen *dativust* használják,²⁾ holott ott a genitivust, mint ilyent, különféle értelemben és különböző igék mellé csatolják határozóul. A három érv, azt hiszem elég arra, hogy részemre billentse a mérő-serpenyőt. Az én véleményem pedig *negyediknek ez*: a birtokviszonyt jelölő szólamban a magyar a birtokosnak nézett tárgy nevét, mint jelzőt a birtokneven elől helyezi és accentuálja. Ez az első mód. E másodikra három esetben van szükségünk. a) Midőn a birtokos hátul áll a birtokon. Pl. „Moyzes magához hasonló prófétának (nevezi Jézust), ki vezére és tanítója volt az Isten népének (Káldi.) — (Krisztus) nagy jelét mütatta u ra-

1) A *habeo*-nak „nekem van“ fordítását íróink styljából csaknem merőben kiküszöbölte a germanizmus, t. i. a mondatnak nevezővel való kezdése. Mindnyájok a *possideo*-val cserélik fel, csupán abból az okból, hogy a latin, némely francia stb. nevezők magyarban is nevezőknek maradjanak.

2) V. ö. *Homo homini lupus. Mihi est propositum, in taberna mori.*

ságának (Káldi). b) Midőn a birtokos elül áll ugyan a birtokon, de közbevetett szavak nem engedik, hogy a halló vagy olvasó rögtön észrevegye az elsőbbnek az utóbbira vonatkozását. Pl. „A pátikárosoknak szép festékekkel felékesített szelenczéje“ (Káldi). „Krisztusnak, ki Isten és ember, szájában álnokság és hamiság nem lehetett“ (id.) — c) Midőn a mondó a személyragos szót accentuálja, az író pedig azt akarja accentuáltatni. Ime egy egész szakasz Káldi prédikációiból első nyitásra: „Ez, mint Theodoretos írja, a Kristusnak erősségét és állhatatosságát példázza és jelenti. Mert miképpen hogy az emberi testnek minden terhét a két szárai hordozzák és tartják, azonképpen az a két jószágos cselekedet hordozza és tartja a lelki épületet. A talpak pedig aranyból vannak, mert a Kristus erőssége és állhatatossága a bölcsességnek és szeretetnek szép tiszta aranyán fundáltattak. Az erősség a bölcsességen, hogy nyakra-főre ne menne, mint a bölcsesség nélkül való erősségben történik; az állhatatosság a szereteten, hogy a munkának terhe alatt el ne hajlana és el ne dülne. Valóban különböz a Kristus feje és ábrázatja a Nabukodonosor állóképétől, melyet álmában látott. Mert a Kristusnak feje, kezei és talpai aranyból vannak, a Nabukodonosor képeinek pedig csak a feje arany, a keze ezüst, a líbai földdel elegyített vas; e világnak valóságos példája, melynek kezdeti akárminemű ékes és friss legyen is, a közepi mingyárt alábbvaló, a vége pedig semmirekellő.“

Megjegyezvén, hogy a ritkítások csak a birtokos, nem pedig a praegnans szókat jelölik, tessék azt az egész helyet a felrakott másodrendű accentusok szerint a mondataccentusokat is számba véve fennszóval elolvasni, és tapasztalni fogja az olvasó, hogy a hallgatóknak tetszésével találkozik a hanghordozása.

Végre még azt is megjegyzem, hogy a „nek“-es határozónak genitivussá avatása nem a Joannovics találmánya. Legrégibb latin grammatikáink ugyanis, mint pl. a Rudimanta, a genitivusnak megfelelő magyarul az *é*-ragos alakot adták: „*hujus mensae*, ezé az asztalé,“ a mi persze helytelen, mert „asztalé“ birtokos és birtok összekapcsoltnak. Ezen a későbbiek úgy akartak javítani, hogy a genitivus képét a „nek“-es alakkal viseltették, mint pl. a Márton József Német grammatikájában olvashatni.

És mi az oka ennek a sok vesződésnek? Az, hogy régiebb

grammatikusaink a latinok öt casusának megannyi megfelelőt akartak eléállítani. Nem gondolták meg, hogy a latinnal rokon görögnek csak négy ejtése van, s az ő genitivusok ablativus helyett is szolgál, mint magyarban a dativus helyett. Nem azt, hogy a latin declinatio-nak megfelelő rovat a magyarban nincs, tehát a casusokat párhuzamoztatni hiába való erőlködés és hogy általában azokban a nyelvekben, a hol meg van a declinatio rovat — latin, görög, szanszkrit, görög — az egynevű ejtések fogalmai sem fedik szorosan egymást.

A végeredmény hát szerintem — bocsánat az ismétlésért — ez: a magyarnak a birtokos kifejezésére külön szóalakja nincs. Két név közti birtokviszonyt a birtok személyragja jelöli; a birtokost pedig vagy accentuált nevező, vagy a kölcsönzött dativus alakja jelölik.

B. P. szerint¹⁾ e volna az eredmény: „A *nek* rag eredetileg dativusi rag, genitivusi használata csak későbbi kölcsönzés. A *nek* ragos szó akkor genitivus 1. ha a *neket* el lehet hagyni mellőle; 2. ha a „*nek*“ ragos szó többes száma mellett a birtokszó egyes számu személyragot vehet föl. Ellenkező esetekben dativus a „*nek*“ ragos szó. A dativusi „*nek*“ ragos szó mellett álló személyragos név, nem (grammatikai) birtoka (minek?)²⁾ s csekély kivétellel egyezik vele a személyrag számában is.“³⁾

Látni való, hogy az idézett szabály nagyon hiányos, mert a birtokos szónak sem helyzetéről, sem accentuálásáról nem mond semmit, valamint arról sem, hogy mikor kell, vagy nem kell a „*nek*“-es alakkal birtokos minőségben élni? Mert biz' azzal széltiben élnek és az, hogy „személyragos szó, ha dativusi — (azaz ettől kölcsönzött) „*nek*“-es ragu szó mellett áll, ennek nem birtoka“, merőben valótlan állítás. Azt se hiszem, hogy be bírná irodalmi hagyományainkból bizonyítani B. P., hogy „az eredetileg dativusi“-*nek* ragot „csak későbbre“ használták volna genitivusnak. Tagadom még azt is, hogy a „*nek*“ elhagyása a genitivusság kriteriuma lenne;

1) Névszói és mondatbeli kapcsolatok. Nyelvőr XX. 349. l.

2) V. ö. A fedelen ülő szarka nem lakója.

3) Az accentus elhanyagolása következtében úgy van rendezve az az utolsó mondat, hogy nem tudni, vajjon így kell-e olvasni: „egyezik vele (a személyragos név) a személyrag számában?“ vagy így: „egyezik vele (a személyragos névvel) a személyrag számában?“

mert biz' azt nem tehetjük kényünk-kedvünk szerint, s az a „tetszés“ theoria nem ér egy irtalmas kiáltást!

Utoljára hagytam az idézetnek egy pontját, mely a többiénel bővebb vitatást igényel. Nem mintha azoknál magában fontosabb, érdemesebb volna, hanem mivel szakértő és kontár nyelvészeink anynyi port vertek fel vele, hogy önkéntes, de lassú leszállását csendes lélekkel nem várhatni. A kérdés a birtoknak a többes birtokossal számban való egyezése, pl. így kell-e mondani és írni: „a katonák fegyvere (fegyverei)“, vagy így: „a katonák fegyverök (fegyverei)“. Ennyiben a kérdést a közbeszéd s az irodalmi nagy többség eldöntötte, mert csak az elsőbb alakkal él, a mit nyelvünk saját szabatoságának, illetőleg a *lex parsimoniae*-nek kell tulajdonítunk, valamint annak is, hogy a többes birtokos után következő személyragos szó a birtokosok közös birtokát jelöli. B. P. azonban ebből is kriteriumot csinál, azt állítván, hogy a „dativusi „nek“ ragozó szó mellett álló személyragos név... csekély kivétellel egyezik vele a személyrag számában is.“

Feleljen reá Káldi György, a kinek egy prédikációjából minden ide tartozó példát teljes számmal kiírtam.¹⁾

„A fogyatkozásnak legfőbb oka a **szüléknek** gondviselésök a **gyermekeknek** tisztességes felnevelésében.“

„Gondot kell viselni a **gyermekek** felnevelésére.“

„A **szülék** oktatták az **ő** leányokat.“

„Miben áll az **atyák** gondviselése a fiakhoz?“

„Igy viselte gondját **fiainak**.“

„Mindeneknek királyával megbékéltettem őket.“

„Absolonnak és **egyebeknek** is példája megmutatja.“

„Nincs nagyobb mesterség a **fiak** igazgatásánál.“

„Azoknak legszükségesebb, a kik **egyebeknek** gondját viselik.“

„Legtöbb **pörök** a fő **embereknek** vagyon.“

„Az **áthénásiak** törvénye szerint.“

„A **szüléknek** fölöttébb való édesgető kényesgetése megöli a **gyermekeket**.“

¹⁾ Káldi válogatott egyházi beszédei. Budapest, 1891. Sr. Vizkereszt után 1. Vasárnapi harmadik beszéd. 117–132. lap.

„A *kiknek* természet szerint elégséges idejek s okosságok nem volna.“

„Tartoznak az atyák a fioknak tisztességes táplálást adni az *ő* állapotjok szerint.“

„Az *ő* attyoknak nem volt abban módgyok.“

„Nem méltó azoknak példáját követni.“

„Szégyenüljenek meg a gonosz fiak, kik szüléjöknek halálakat kívánják.“

„Az anyaszentegyház a szűkölködő szüléknek fiait szerzetbe nem ereszti.“

„A tyúk szorgalmatos a csirkéinek táplálásában.“

„Némely szülék magok koplalásával táplálják és ruházzák fiaikat.“

„A tiz parancsolatban... a negyedik... szüléinknek tiszteletét parancsolja.“

„Salamon is a Példabeszédekben... az atyák és anyák tiszteletéről szól.“

„Az embereknek első és fő attyok az Isten.“

„Vannak, kik a... sasok fiain az ördögöket értik.“

„Kiknek példájával feddi az Isten az *ő* népének engedetlenségét.“

„A hollók azok testére sietnek.“

„Feledkezzél el az atyádfiainak vétkérlől.“

„A fiok az *ő* akarattyok ellen enged az Isten hivataljának.“

„Az atyáknak mind áldások, mind átkok igen foganatos.“

„Az atya áldása megerősíti a fiak házaít.“

Lám a B. P. állítása ellen szóló példák száma 16, a k. olvasó egy pillanatra meggyőződhetik róla, mert dült betűkkel vannak kijelölve; a mellette fogóké a vastagokkal különböztettek 12, miszerint a „csekély kivétel“ többséggé változik. De a most már igazán kivétellessé vált egyezéseknek okát és magyarázatát adhatni; általában azt, hogy a világosság és félre nem érthetőség kívánja meg. Kimutathatnám egyenkint, de rövidség tekintetéből csak háromra szorítkozom. 1. Az ilyekben: „az *ő* leányokat,“ — „az *ő* attyokat,“ a birtokos *ő* egyest és többest jelenthet, annál fogva a birtok többesével kellett az írónak kimutatni, hogy az utóbbit jelöli; 2. ebben: „pörök a főembereknek vagyon“, a birtok elül lévén helyezve, az

író előre akarta figyelmeztetni az olvasót, hogy nem egy ember pőréről van szó. De a mi írónk ezt sem tartja mindig szükségesnek, mintebből: „így viselte gondját fainak“, kitűnik; 3. ebben: „az atyáknak mind áldások mind átkok,“ a birtokos után következő új alany és mondat kiejtése egy kis pauzát követel, a mely megszakasztja a birtokviszonyt, úgy hogy az egyezésnek kell helyreállítani a kapcsolatot.

Mindent összevéve kimondhatni: először, hogy a szóban forgó egyezés vagy nem egyezés nem kriteriuma a „nek“ ragos szó genitivus voltának. Hiszen láttuk azon egy író példáiból, hogy 12 esetben meg van az egyezés, 16-ban nincs; 2-szor, hogy a személyragos szó, bármily tág kapcsolatban vonatkozzék a „nek“ ragoshoz, emennek grammatikai birtokát jelöli; 3-szor, hogy az idézett utolsó állítás csak hiú truismus, mert röviden azt teszi, hogy a dativus nem genitivus, a mit mindenki tud éppen oly jól, mint azt, hogy a „ló nem számár“. De lehet ám a „nek“ ragos határozó egyszerre mind a kettő, pl. a tanító visszaadta a gyermeknek a könyvét; — az atya elengedte a fiának a szemtelenségét; — *mihi est propositum in taberna mori* stb.

BRASSAI.

Klasszicizmus.

— Második közlemény. —

III.

A klasszicizmus diadala nem volt csupán egy művészi elv győzelme, ránk sokkal jelentékenyebb esemény, korszakos hatású győzelem volt. Százados mulasztást hozott helyre, a mennyiben a viszonyok engedték, százados pangásból emelte ki a nemzetet, új vért öntött a megpetyhüdt erekbe. Transfusio volt az, mely a nyugati irodalmak és kultura eleven vérét a kiaszott, elsenyvedt, elcsigázott magyar irodalom és kultura szervezetébe átömlesztette. Nemzeti kulturánk, s így irodalmunk mai fejlettségét ennek a nehéz műveletnek köszönhetjük; nélküle vagy sokkalta inkább elmaradtunk volna vagy egyáltalában meg sem indulunk. A klasszikai ízlés nemessége megtetszett szemünknek, magunkévá tettük, hogy megérthessük az előttünk járó nyugatot, hogy részesek lehessünk a német, francia, angol és olasz szellem fejlődésében vagy legalább eredményei élvezetében. Oda furakodtunk általa a haladó nagy nemzetek mellé; először, hogy csodáljuk; másodsor, hogy velök egy úton haladjunk; harmadszor, hogy részt kérjünk magunknak ott mellettök, közvetlen közelökben, részt a munkából a humanizmus és civilizáció fejlesztésére. A klasszikai ízlés az előretörő nyugathoz csatolt bennünket és így részesévé tett az európai szellemnek, melyből addig egy századon keresztül vagy teljesen ki voltunk zárva vagy csak nagyon kivételesen vettünk benne részt. Fölfogta a régebbi múlt hagyományait, elvetette az ódiságot, meggyőzte az előítéleteket, új nyelvet teremtett, új szellemet lehelt, új világot tárt elénk.

A XVIII. század utolsó negyedében működő írókat Beöthy Zsolt irodalomtörténete legújabb kiadásában így állítja össze:

I. Magyaros írók: 1. maradiak, 2. haladók. *II. Idegenesek:* 1. deákosok, 2. külföldiesek: a) francziások, b) németesek.

Íme, e rövid idő, mintegy negyed század alatt írónk öt csoportba oszthatók irányuk szerint, vagyis ötféle kultúra hatása alatt állanak. E tény rendkívül érdekes, mert határozottan mutatja a nemzetnek akkor divó ötféle művelődési állapotát, megfelelővén mindenik írói irány egy-egy közönség igényeinek, s jelölvén egyúttal közönsége műveltségét is. Nem időzvéen sem e tény fejtegetésénél, sem az említett irányok vizsgálatánál, csak azt emelem ki, hogy az irodalomnak e kísérletező, tapogatózó korában a magyaros (népies vagy nemzeties) irány nem volt elég erős arra, hogy vezető vagy uralkodó lehessen. Így jutott a deákos irány segítségével a francziákon keresztül a németes írók kezébe a vezető jogar vagy a vezető toll. Ez irodalomtörténeti tény mögött az a társadalomtörténeti esemény áll, hogy a magyar művelődés a deákos és a németes felé hajlott.

A magyar közönség tudott deákul, s nemcsak a juridikai, hanem a humanista-tudományt is az iskolai latin nyelven tanulta, s midőn átlátta az *élő* idegen nyelvek birásának szükségét, egyenesen a német felé fordult, mint a mely földrajzi és állami viszonyai szerint legközelebb állott hozzá. A messzebb eső francziás művelődést a nemzet nagy zöme nem érezte, annak részesei csak a testőrök, a főrangú és udvari körökhöz közel álló társadalom rétegei voltak. Minden művelődési vagy társadalmi rétegnek megvoltak saját írói, kik legjobban tudtak kifejezést adni gondolataiknak, eszményeiknek — fölfogásuknak. Ha Baróti Szabó és Révai iránya Berzsenyiben legmagasabb fejlődését érte el, s egész ideje alatt megtalálta közönségét; ha Pálóczy Horváth Ádám Csokonaiban látta folytatását s nekik is megvoltak hiveik, Dayka és Szemere Pál, Kazinczy és Kölcsey, s velők együtt az egész író sereg, szintén a sajátközönségének dolgozott, s készítették elő és győzelemre vivék saját keblök istenét: a német klasszicizmust.

Nem kell bővebben szólanom e művészi elv kezdetéről, diadaláról, lényegéről és hatásáról. Az antik művészet új renaissance-a másodsor üdítette fel az európai ízlést, s ha első alkalommal a skolasztika meddő tanaiba bele fáradt emberi szellemet mentette meg, most a rokokó világ barokkságát vezette vissza a kiindulás tiszta tanaihoz. E művészi elv, a klasszikus irány a Németföldön a Goethe-Schiller dicsőségéhez van kötve, s az ő nimbuszuk sugarai világították meg a magyar irodalom e korát. Miként a költészet testvérével, a kritikával, úgy az irodalom is nem ösztön szerint, hanem az

eszthetika tudományosan megállapított elméleteivel karöltve haladt, s lett a német klasszikai költészet magas fejlődése. Ez az emelkedett irodalom, ennek elvei és eszméi lettek a magyar földön is útvezetők az ingadozás, tájékozatlanság, czéltalan csapongás és kalézoslás korában — a múlt század végén, midőn ötféle írói irány kezdett az ötféle igényű és műveltségű közönségnek udvarolni.

A magyar klasszicizmus a nyelvújításra s az esztetikára támaszkodott, s első sorban e két kérdés vizsgálatára int bennünket. A nyelvújításnak megkezdői és legkeményebb hivei a klasszikus irány emberei, épen úgy, miként esztetikával jóformán csakis ők foglalkoztak. Velök szemben az orthologusok, egy néven nevezvén nyelvészt és szépirót, valóságos iskolázatlan ízlésű és tudásu felekezet volt. Szemben állottak tehát nem csupán a neologia és az eszthézis, hanem az orthologia és az anaszthezis. E szerint az újítók közé nemcsak a németeket követő írók, hanem nagy részben, legalább eszméik és törekvéseik révén a francziások is méltán számíthatók — oda kell számítanunk legalább kezdetben, t. i. a klasszicizmust előkészítő és elősegítő törekvésnek tudni be a francziások föllépését és működését.

Mert ők hirdették legelőször, hogy szakítani kell a hagyományokkal, az új szellemet kell ismerni és követni, ők ismertették fordításaikkal az új műveltség termékeit. Miként Báróczyt a nagy Kazinczy mesteréül tekinté, úgy kell társait is Kazinczy társainak előzőiül tekintenünk. S ha ez megtörtént a múltban, miért ne volna lehető ma, mikor e rég letűnt korszak embereinek törekvéseit vizsgáljuk? Mind a két írói felekezet az akkori idők modern világát hirdette, a francia civilizáció s a német kultúra haladásait, mindannyian egy, a magyarság előtt ismeretlen műveltség harcosai voltak, a különbség csupán az, hogy a francziások kezdők és inkább agitátorok, a németesek folytatók és inkább írók voltak. Amazokban tehát lelkesebb törekvést, sokfelé ágazó agitálást, emezekben csiszoltabb ízlést, öntudatos írói műveltséget kell keresnünk. Báróczy fordított, Kazinczy már felhasználta előzőjének és mesterének eredményeit, hasonlóan a francziások buzgólkodása nélkül még nehezebben vívhatták volna meg a németesek az ízlés, a nyelv s az eszthetika diadalát. Amazok inkább műveltséget, emezek inkább irodalmat hirdettek, azok az írói munkát jobbadán eszköznek, emezek czélnek tekinték, innét hatásuk és írói érdemeik különbsége. Amott politikai, emitt művészi elv volt a fő, s ha b. Orczynak már elég eredmény volt:

Megmutatta, hogy van ész magyar agyában,
És hogy nem kell élni kölcsönözött szókkal, (Révai kiad. 65. l.)

Kazinczynak ez már nem volt elég, ő az előadás és a kidolgozás művészetére törekedett. Itt térnek el egymástól a francziás és németes írók, kik egyforma nemes szeretettel csüngtek a magyar nyelv és irodalom fölvirágzásán.

Még egy viszonyt vizsgálok, a deákos írók és Kazincziékét. Baróti Szabó Dávid, Révay és Rajniss József versengtek a metrumos magyar verselés dicsőségeért, melynek azóta már tekintélyes leszarmazásu családot kerekített elő az irodalomtörténet. Ha tudták volna, hogy minden dicsőségük, nem számítva a nemes lelkesség, derék szorgalom és hazafias buzgóság dicsőségét, alig fog magasabbra emelkedni, mint hogy ők a magyar verselést kipróbálták, prozódiaját kipuhatolni segítettek, talán nem törik vala magukat oly hevesen az elsőségért. Tényleg alig maradt egyéb dicsőségük.

A táblalírás magyar világ eredeti nyelven jobban ismerte és élvezte Horátiust, Catullust, Alkaeust és Pindarust, mint a legelső, gyenge magyar fordításokban. Ismerte az antik világ mithológiáját és eszejárását iskolai tanulásából, s a kor latinus műveltségével együtt járt a régi klasszikus irodalom olvasgatása, úgy hogy e latinus szájízű közönségnek eszmeileg semmi újat nem produkált a deákos irodalom, csupán azt a dicsőséget, hogy a magyar nyelv vetekszik költői dikiézióra a numerózus latinnal s az eufonetikus göröggel, hogy a magyar nyelv prozódiaja jobban megtűri a metrumos verselést, mint akár a német, akár a franczia, szóval, hogy van olyan kitűnő nyelv, mint a nagy tiszteletben álló latin és görög.

Általok prozodiánk nyert, s a költői szólam, tehát külső, alaki dolgok, s nem eszmeiek, miként a francziások által eszmei oldaláról nyert az irodalom. Músák és istenek, strófa-szerkezet és metrika, mithológia és régiségek (antiquitates) mind külsőségei az ó-klasszikai irodalomnak; Kazinczyéknak ezekre is volt szükségük, de nem főképen ezekre. Ők e világból és irodalomból az ideál tanát, az eszme és alak harmóniáját, a szenvedélyek nyugodt fenségét, az értelmek tisztaságát, a görög világ szép felfogását, az emberi örök szépet tanulták meg. Átvették Révai nyelvét, s megadták annak azt a játékot, mire Révaiék képessé tevék, lágyan csapódni össze jambikus és anapaestusos sorokba, vagy nyersen rovdódni össze a kemény alkaeusi vagy a pat-

togó hexameterben, ha kellemes hangulatban vagy szenvedélyes kitörésekben került elő a költői szólam. Révai tudományos alapon vizsgálta a nyelvet, ők hozzáfűzték a művészet követelményeit, nekik nem grammatikára, hanem stílusra volt szükségök; Baróti megpróbálta a latinos szórendet, az inversiók kifejezéseket utánozni, ők átlátták, hogy e merészségre csupán egy kezdő mehet, s megtanulták a nyelv oekónómiáját, Berzsenyi megleste az ódai hangot, megtanulta a nyelv zenéjét és erejét, Kazinczyék bámulták és öntudatosan megkritizálták a nemzet első énekesét.

E megjegyzések magyarázzák egymáshoz való viszonyukat.

IV.

Itt vagyok, hol Bacchus tükrös Templomában
Népeit vezetvén tarka maskaróban
Hatalmát mutatja bódult pompájával
S minden nap új tánczot járat csordájával.
Síp, dob és trombita zeng magos karokban,
Lármás nép, tolyongva hintókon, szánokban,
Jön, gázolja egymást szoros pitvarokban
Végre felkel s oszlik szeglet kuczikokban. stb.

(Pesti Farsang.)

Ilyen nyelven csak históriás éneket, fölköszöntő verset lehet mondani, ez nem a költészet nyelve. Már pedig így énekeltek a XVIII. században szerin túl, túlon innen, s a próza még laposabb és szegényebb volt, a század nyelve, fájdalom, nagyon megfogyatkozott erőben és szépségben.

A XVIII. század nyelve szókincsére szegény volt, csupán azt bírta, mit a véletlen meghagyott neki, s nem tudott az idegen nyelvek módjára az új művelődésnek, új eszméknek kifejezésére emelkedni. azonkívül merev és nehezen kezelhető, tehát stiliszta céljaira alkalmatlan. Használatban (virágzó irodalmi és közéletben) fejlődik, gyarapodik, hajlékonyvá válik a nyelv, s ha elhanyagolják, parlagon marad, összezsugorodik, megmerevedik és elveszti báját, könnyedségét. Szakasztott így járt a magyar is a XVIII. században, midőn a közéletből az idegen élő, a tudományos életből a holt nyelvek kiszorították. Hogy elfoglalhassa méltó helyét, erre kellett a nyelvújítás.

Szükséges volt tudományosan és művésziiesen vinni véghez a nyelvújítást, s amazt Révai, emezt Kazinczy tette. Bámolni kell mind

a kettőt, az elsőt, ki megelőzte az összehasonlító és történeti nyelvészetben, főrendszerben a filologus hajlamú és hírvé nemetséget; a másodikat, kinek sikerült magteremteni a műfajok stílját. Ha nyelvújításról van szó, nem szabad feledni Szemere Pált, az új nyelv keménytollú védőjét és szerencsés szóalkotóját, föl kell említeni Barczafalvi Szabót és Helmecczyt; e hirtelenkedők sok kárt tettek a nyelvújítás ügyének. Míg Révai szorosán tudományos alapra állva, kifejtette és megalkotta a nyelv rendszerét, Szemere ritka épségű nyelvgeniusza által az új művelődés használta új szavak megalkotásában volt szerencsés. Ő egymaga jobban gazdagította nyelvünket, mint Kazinczynak egész köre, de Kazinczy nem egymaga végezte a művészeti nyelvújítást.

Miképen történt mindez, nem tartozik a dologra; ismeretes a *Mondolat*-kérdés, Somogyi Gedeon magánviselkedése és körének gyűlölete Kazinczyék ellen; tudva van, hogy a kilencz kötet megjelenése a széphalmi mesternek adott igazat. Ez az ügy minden örömeivel s gyűlöletével együtt már rég kiesett az események közül — s ha magában vizsgálom, többet írhatnék róla.

Az irodalomnak van egy sajátos nyelve, a minden ízében élő, a mindennapi világban használatos nyelv, de mégis tetemesen különbözik attól, mely a közélet szükségzeit kielégíti. A nyelv anyaga ugyanegy, de használatának módja, az előadásnak rendje elüt attól. Amaz a rendes, közönséges, emez a művészi kifejezés eszköze, míg azt minden ember használja, ezt csak az irodalom munkásai. A közönséges nyelv egyszerűen eszköz, a logikai gondolkodásnak grammatikai formákban, meghatározott szabályok szerint folyó közege; az irodalmi nyelv már egy magasabb elvnek, a művészetnek szolgáló eszköz, s mint ilyen, nem gondolat-közvetítő csupán, hanem a művészi hatásnak lényeges tényezője. Az élet nyelve a nyelvtudósok dolga, az irodalom nyelve az eszthetikus, az író felekezete; am azok épen úgy megállapítják és kutatják a magok törvényeit, miként ezek a sajátjukat, a grammatikai törvények azonban nem művészi törvények, de kötelezők az íróra, míg a művészetiek nem grammatikaiak s nem kötelezők a nyelvtudósra. Vevén például hasonlatot az életből, legyen a közélet nyelve a közönséges házépítés anyaga, az irodalmi nyelv a paloták faragványos kövei, diszes faburkolatai, kecses idomokat hordó alkotórészek.

A klasszicizmusnak irodalmi nyelvre volt szüksége, tehát hajlékony, könnyű elbánásra alkalmas, fordulatos, minden ízében művelt kőanyagra, mely épen úgy tudja szolgálni az író céljait, miként a puha agyag a szobrász kése alatt a művészt; szüksége volt tehát a nyelvhasználat, a stílus művészetére. E vívmány dicsősége Kazinczy nevéhez van kötve, a klasszicizmus legpozitívabb eredménye. A magyar nyelv ismeretét Révai megalkotta a nyelvtudomány, Kazinczy az eszthetika követelményei szerint, mindenik a maga szempontjából bonczolva, vizsgálva. Egyformán nagy érdemeket szereztek mindakettő és én nem szembe akarom e két nagy embert állítani, hanem kiemelni a működésük között levő különbséget.

Révai bármilyen nagy tehetség volt is, bármilyen nagy készült-séggel, lelkesedéssel, szorgalommal volt is megáldva, erején felül nem tehetett, nem változtathatott a körülményeken. A nyelv elzárkózott állapota, régi emlékeink kevés száma, a népnyelvi sajátságok egyetemes ismerete nélkül, vizsgálatait csupán a rokonság és a történeti részre irányítván, tudományos rendszert adott, de nem adhatta azonnal olyan kész nyelvet, melynek anyaga a korabeli modern élet minden követelésének megfelelhessen. Ő tehát orthologus, s bár költői babérokra is vágyakozott, inkább nyelvtudós, semmint költő volt, minnek következtében a művészi bánásra alkalmas irodalmi nyelv kiképzése szükség szerint az ízlés és az irodalom megújítóira, a klasszicizmus íróira várt. Ezek tehát újították a nyelvet, s lettek neologusok, beszédjük valóban új, szólamuk szokatlanul kedves, stílusuk hangzatos és zengő, de egy kissé idegenszerű volt.

E munkában bár a tudományos képzettség s az ösztönszerű, különösen új szók alkotására vonatkozó, szerencsés kísérletek vitték a főszerepet, a nemzeti irodalom nagy kárára, Révai már nem vehetett részt, de művében ott lebegett fölötte. Lelke és fáradsága eredményeit Versegly minden törekvése ellen is magáévá tette az irodalom, utóbb az Akadémia, s ma már az egész tudós magyarság. Itt a dicsőség Kazinczynak maradt, ki a magyar stílusnak első öntudatos művésze, az irodalmi nyelvnek első keresett ízlésű mestere lett. Tudva gyakorta hibázott, nem nyelvgéniusza ellen, hanem művészi céljai kedvéért; e hibák nála nem jöttek számadásba, de az őt követőknek már latra kerültek s mégis visszaháramlottak rá.

A neologus nyelv minden bűnéért, — mert voltak a neologianak

tényleg bűnei is,—Kazinczy volt a konzervatív magyarok előtt felelős, s e tekintetben épen úgy járt, mint később Széchenyi István, ki mint reformer, kénytelen volt magára venni a reformok ellen táplált minden ellenszenvet.

A neologusok érdeme a nyelv művészi bánása körül kétségbevonhatlan s fölötte kívánatos, hogy hagyományait ma is becsülésben tartva iparkodjunk magunkévá tenni s korunk követelményeihez szabni. A nyelvtudomány grammatikája egészen más tekintet alá kerül, mint a nyelvtudomány esztetikája. Amaz egy kész, minden ízében szorosan meghatározott és szabályokhoz kötött, szigorú rendszerű épület, míg emez csupán anyagképen tekinti a nyelvet, melyet művészi céljaihoz szabadon alkalmaz.

Ha más a regény, mint a dal, ha más a ballada, mint a dráma, nyelvöknek, az előadás, az érzékítés közegének is különbözőnek kell lennie, azaz a műfajok stílusát is meg kell tartanunk. A műfajok stílje (ez Kazinczy eszméje) voltaképen a nyelv használatának esztetikai módjában áll — nem egyéb, mint ama művészeti elv értékesítése, hogy az anyag csak arra legyen használható művészi alkotásokban, a minek kifejezésére képes és alkalmazható. Tovább, hogy az anyagot az eszmének érzékítésére jellemzően kell használni. Ilyen módon az is meg van mondva, hogy az anyag a szellemnek teljesen alá van vetve, engedni kell annak, miként az érzékítendő gondolat kívánja. Tehát a nyelv maga nem az idea mellé rendelt egyenjogú tényező a szellem munkájában, hanem igenis, alárendelt tényező, mely csak akkor emelkedik az idea mellé, ha már a szellem befejezte alkotását s a készen álló költői mű van előttünk.

A következő példákból ki fog tűnni, mi legyen a nyelv művészi bánásának törvénye, hogy t. i. hű kifejezője legyen a műdarab minden hangulatának, a költői alkotás minden jellemző részletének. Legyen elég kétféle példa. Az elsőben egy költői thema kétféle kidolgozása fog előttünk állani, a másodikban szintén egy költői thema, de más felfogásban, költőjének egyéni felfogásában.

A török ifju éneke.

Zrinyi Miklós:

Rádai Gedeon:

Miért panaszkodjam, szerencse, ellened, Valál, szerencse, mindig hívem,
Ha bővítéd mindennap én örömömet? Miért tennék panaszt reád?

Nem szakadsz el tőlem, a mint vagyok	Te műved az, hogy nem bús szívem,
	[hired, S hogy mindennap vidámb máát ad;
Hogy állhatatlanságban van minden ked-	Ha mindig így lesz, mint igéred,
	[ved. Hazuggá tészed azt a híred,
	A melylyel csúfol a világ,
	Hogy kedved állhatatlanság.

Ki kell-e fejeznem a különbséget? Magyaráznom kell-e, hogy a költői thema megérzékítésében mi különbség van a két grófi költő nyelve között? Azt gondolom nein.

Második példánk a *Remény* című versekből van. Különböző íróktól, különböző darabok.

Szállnak reményeink, e szép madarak....
 Midőn legjobban szállanak,
 Szíjják a mennyei tiszta léget,
 Hol már sas sem tanyáz,
 Jön a való, e zord vadász,
 S lelövöldözi őket.

(*Petőfi.*)

Kis hajó az én reményem,
 Sem árbocza, sem kormányja,
 Csapkod a hullám keményen,
 Gyöngé sajkám veti, hányja.

(*Arany.*)

Szelid Remény, jobb kor szebb napjain
 Mosolygva jöttél, lángoló szemekkel,
 De most borongasz barna fellegekkel,
 Mint búcsuzó nő férje karjain.

(*Kölcsey*)

De most nem tűnsz fel nékem, jobb remény,
 Fön-révenről köd, szél, hab messze szóra,
 Faggat, gyötör, remegtet minden óra
 S köd-vár keblemben minden érzemény.

(*Szemere Pál.*)

Mégis, míg fürteid
 Jelentik gyászomat,
 Szemednek kék ege
 Reménységárt nem ad....

Oh hozd fel csillagod
 A kék szemben, remény....

(*Vörösmarty.*)

Remény! te vagy biztatója
Fáradt, bágyadt szívének,
Te magad vagy fentartója
Már mulandó létének.

Benned bízik, s kebelében
Enyhülést, javulást vall.
Hív követője ölében
Elalszik és békén hal.

(Kisfaludy K.)

E példák arra tanítanak, hogy minden írónak megvan a magai tulajdon egyénisége, mely hangulatban, észjárásban és nyelvben egyaránt különbözik e másiktól, hogy tehát a nyelvnek gyúrhatónak, idomíthatónak, munkára kész anyagnak kell lennie, mely minden írói egyéniség akarátát el tudja fogadni és magán tudja hordani.

Hogy a magyar nyelv költői bánásra, művészi tevékenységre alkalmas lett, a klasszikus irodalomnak, első sorban Kazinczynek köszönhető. E kor írónak nagybecsű leendezésében egész fejezeteket foglalnak le azok a fejtegetések, melyek e kérdés öntudatos vizsgálatával foglalkoznak. A triász levelezése e tekintetben is a leggazdagabb. Szemere Pálnak Kazinczyhoz és Kölcseyhez írt levelei mind tele vannak értékes nyelvi jegyzetekkel. Ő maga lexikont készít, melybe a poétai szavakat akarja összejegyezni, szeretné azt Kazinczy valamely munkájával együtt adni ki, s nevének nimbusát kívánja hozzá. Mind e törekvések az irodalmi nyelv megalkotására céloznak, az élő nyelvet művészi bánásra alkalmassá szeretnék tenni. Milyen fáradtságos, bíbelődő munka volt az, legyen elég Szemere Pálnak egy levelét idézni, melyben egyetlen szónak, az *erénynek* fejtegetéséről van kitérés. S ha egy szó ily sok aggságot okozott, mennyi bajuk volt az egész élő s elmaradt nyelvvel.

Az ígért levél részlete a következő: A virtusra két szót lelttem Szabóban (Baróti): *erény* és *tökély*. Ez is mutatja ellenfeleinknek igazságtalanságaikat. Ők vádolnak bennünket, hogy szót csinálunk, de nem azért vádolnak, hogy szót csinálunk s más nem csinál, hanem azért, hogy szót csinálunk, a' más is csinál, s hogy ők is csinálnak; s rettegnék, hogy a sanctionáltatás nem az övéket fogja megtisztelni. Prof. Fejér zúgolódik szavaink ellen. Neki rossz a *szellem*, de a *lök* nem rossz; mert az az övé. Legalább az a haszna lesz lexiconomnak, hogy a publikum érteni fogja Somogyit, Beregszászit s Zsomborít s több ilyeneket. Mennyin próbáltak íróink a *virtusra* magyar szót lelteni. Ime csak a mint eddig tudom:

jóságos cselekedet: Molnár, Párizpápay;

jóságos cselekedet: Illyés, Káldi, stb.;

erkölcs: Kulcsár;
csellem: Barczafalvi, és később *ergy*;
erény: Baróti Szabó;
tölkély: u. a.
úrfiúság: Dugonics;
rény: Kazinczy, Sipos, Szemere. Bilkei.“

Egyetlen szó, s mennyi sok gond, mily sok kísérlet!

Igy készül az új ízlés emberei által a nyelv anyaga, így nő, fejlődik, bővül, szépül a nyelv maga, mely majdan alkalmassá leszen arra, hogy az írók benne nem egy grammatikai kész, hanem művészi használatra alkalmas engedékeny, idomítható, könnyű bánású beszédet nyerjenek, mely egyaránt fogja szolgálni a szépprózát s a verses formájú irodalmat.

Legyen elegendő a klasszicizmus korában felmerült, s a nyelvre vonatkozó kérdés fő tételeiről ilyen röviden számolni be. Oly tétel ez a hazai irodalomtörténetnek, mely még ma sincsen teljesen eldöntve. A neologia és orthologia ma is szemben állanak, mert az orthologusok a grammatika fölényét vitatják a nyelv-eszthetika fölényét s nem akarják átlátni, hogy más a stiliszta, más a grammatikus. A grammatika magában nagy fontosságú, — azonban nem föltétlenül tekintély a költészetben — ott az első helyre az eszthetikai nyelvérzékét ismeri el hatalomnak maga a költészet.

ERDÉLYI PÁL.

Aiskhylos Lelánczolt Prometheusából.

(Az első két jelenet és a kar *paradosa*.
1—192 vers.)

E részben személyek:

Kratos és *Bia* (Erő és Erőszak).

Hephaistos.

Prometheus.

Az Okeanidák kara.

Színhely: Skythia egy zordon sziklája,
nem messze a tengertől.

I. jelenet: prologos.
(1—87 vers.)

Kratos és *Bia* Prometheusat hur-
czolva hozzák, *Hephaistos* jön velük.
Mindhárman kovácseszközökkel van-
nak ellátva.

Kratos.

Hephaistos, messzi föld vidékire jövének.
Ez Skythia, ember nem lakta pusztaság.
Itt kell betöltened most küldetésedet,
Melyet atyád ruháza rád: e vakmerőt
Hogy fölszegezd e magas szirtnek oldalán
Aczélbilincsek törhetlen béklyóival;
Mert kincsedet: az alkotó tűz lánghevét
Lelopván átadá a halandóknak ő.
Ilyen merényért kell neki lakolnia,
Hogy megjoházva meghajoljon Zeüs előtt,
S emberszerető jellemével hagyna föl.

Hephaistos.

Kratos s Bia, Zeüsnek parancsát ime most
Kell végrehajtnotok, nincs többé sem-
mi gát.

De én a vérrokon istent szegezni föl
Zord sziklák mélyiben még egyre átalom,
Fékezni kénytelen ezek merész hevét,

Atyám parancsát, hejh! nehéz nem
venni föl.

Te mély tanácsu Themis vakmerő fia,
Kelletlen verlek im' kellettlen tégedet
Erős bilincsre e lakatlan szirtfokon,
Hol embert soh' se látsz és ember-hang
feléd

Nem zeng, az égő napnak perzselő hevén
Hervad tested virága. Enyhet hoz csak az,
Csillagruhába ha leszáll az éjszaka.

De a nap fűzi el megint a regg ködét,
Mindíg nyomon követ s emészt a ször-
nyü baj,

Mert földszülötte nem könnyíthet sor-
sodon,

Emberszerető voltod hasznát így veszed.
Mert istenül nem félve istenek haragját
Mérték fölött emelked halandók diszét,
Miért viszont e zordon sziklát őrized,
Álmatlanul örökké dermedezve itt.

Sok jajszót nyögsz hiába, hasztalan ...
Mert irgalomra, hajh! Zeüs lelke nem
hajol!

Kinek uralma új, nem enged könnyen az.

Kratos.

Nos mit habozsz, hiú szánalmat mért
mutatsz?

Egy istenek gyűlölte istent nem gyűlölsz,
Ki halandóknak adta jogos birtokod?

Hephaistos.

Barátság, vérrokonság szörnyen elriaszt.

Kratos.

Azt elhiszem, de mondd, atyád parancs-
szavát
Áthághatod? Nem elriasztóbb ily me-
rény?

Hephaistos.

Kegyetlen vagy te mindig, s mindig
vakmerő.

Kratos.

De már ha siratása többé nem segít,
Minek nincs semmi haszna, azzal ne
törődj!

Hephaistos.

Oh mily szolgálat ez, oh százszor át-
kozott!

Kratos.

Mért átkozod? Oszintén szólván igazat,
E szolgálatnak nem a mesterség oka.

Hephaistos.

De vajha másnak jutott volna ez a tiszt.

Kratos.

Mindent tehet *más* isten, csak nem ő,
az úr; ¹⁾
Mert nem szabad más senki, csak Zeüs
egyedül.

Hephaistos (a bilincsekre mutatva).

Látom *ezekből*, ellent én nem mondhatok.

Kratos.

Nos hát siess; ráverni e bilincseket;
Hogy meg ne lásson tétovázni itt atyád.

¹⁾ A Medicus: „ἀπαντ' ἐπράχθη πλὴν
θεοισι, κοίρανεῖν“ — Dindorf-fal minden
javítási kísérlettel szemben megtartám,
kivált az 50. versben előforduló γάρ-ra
támaszkodva. A többi isten Zeüsstől
kapja tisztét, mert egyedül Zeüs a föl-
tétlen úr, ő szabad magával, az ural-
kodó, ő korlátozza a többi istenek min-
denhatóságát.

Hephaistos.

A kézi béklyók itten, ime láthatod.
Egész erővel két kezére szorosan
Verd a pörölyvel és a szirtre fölszegezd;
Már kész e munka, el nem késve vé-
gezém.

Kratos.

De fogd, szorítsd te jobban és lazán
ne hagyd;
Mert leleményes képtelen helyzetben is.

Hephaistos.

E kar megkötve már feloldozhatlanul.

Kratos.

Szoros kapocscsal kösd le most a má-
sikat,
Hogy gyengébb mint Zeüs, hadd tanulja
meg e bölcs.

Hephaistos.

Más mint ez, nem gáncsolhat joggal
senki sem.

Kratos.

Mellén keresztül rá szorítva szorosan
Harapja egy aczél ék kegyetlen foga.

Hephaistos.

Oh jaj, Prometheüs, szánom szenvedé-
sided.

Kratos.

Te újra bánkodol Zeüs ellene fölött.
Ügyelj, ne sirasd egykor önnönsorsodat.

Hephaistos.

Szemeddel látványt látsz, mit nézni
nem lehet.

Kratos.

Látom, hogy ezt elérte az, mit érdemelt.
De derekára vesd most azt a hevedert.

Hephaistos.

Megtennem kénytelenség. Ne nőgass
nagyon.

Kratos.

Bizony nógatlak s hozzá fenyegetlek is.
Szállj most alább s szorítsd oda jól
lábaid.

Hephaistos.

Kis fáradsággal én még ezt is megtevém.

Kratos.

Erős-szilárdan a béklyókat átszegezd,
Mert hisz' művednek éles gáncsolója lesz.

Hephaistos.

Oly nyers beszéded ép, a mily zord alakod.

Kratos.

Hát légy te jámbor, de szememre soh'
se hányd
Zordon valómat és vakmerő jellemem.

Hephaistos.

Menjünk, mert tagjai bilincsre verve
mind.

Kratos.

No most kevélykedj s istenek szent
birtokát
Elorzva add a röpke éltüeknek át,
Halandók mit könnyitnek mostan ter-
heden?

Előrelátó, a mint hívnak istenek,
Hazug e név: *előre* kéne *látnod* azt,
Magad ily szövevényből ki mint vág-
hatod.

Prometheus.

Oh égi aether s gyors szárnyú fuval-
latok,

Folyamok forrása, tengeri habok
Végetlen mosolya, te drága anyaföld.
S te mindent látó nap, ti legyetek tanuk!
Látjátok, istenektől mit tűrök, isten én.
Nézzétek, hogy mi gyalázat
Tép, szagat emitt ezer éven is át,
Mint szenvedek én.
Ki az égi lakók ura most leve csak,
Számomra találta föl ezt a bilincset.

Jaj jaj! A jelen s a jövő kinokért
Nyög kebelem, hajh! gyötrő keservem
Végit mikor érem el én még?
De mit beszélek? Látom én világosan
Egész jövődöm és új szenvedés
Nem érhet engem. A kirendelt végzetet
Kell csak minél könnyebben tűrnöm,
tudva hogy

Legyőzhetetlen a végzetnek ereje,
De sorsom elhallgatnom s nem hall-
gatnom el

Már nem lehet. A halandóknak adva az
Ég birtokát, szerzém, hejh! e bilin-
cseket.

Narthebe rejtve, hogy elorzám a tüzet,
Művészeteknek e tanító mesterét,
Mely a halandók jólétének kútfeje:
Ilyen merényért sujtol ez a büntetés,
Hogy fenn magasban, szégyenszemre
függök itt.

De hah!

Minő hang, mely illat csapong látha-
tatlan!

Felém? Isten vagy ember vagy félisten-e
Jöve szenvedésimet szemlélni a világ
Határkövéhez, avagy mely czállal jöve?
Isten létemre lánczra verthen lássatok,
A ki Zeüs gyűlölt ellene lettem.
És valamennyi égi lakónak, a ki
Zeüs palotáját fölkeresi,
Mivel az embereket igen szeretém.
De hallga, de hallga! Emitt közelemben
Szárnyak suhogása hallszik felém,
Csapkodása betölti a léget
Félelmetes az, mi közelget.

Okeanidák kara. 1)

1) *Parodos*, még pedig kommatikus, azaz Prometheus közbeszólásaival megszakított dal, melynek előadása a színész és a kar közt oszlik meg. A kar szárnyas szekeren, melyet egy gépezet hajt, jobb oldalról közeledik Prometheus-hoz. Prometheus kezdetben nem látja

1. versszak.

Semmit se félj, mert e csoportot hő
barátság

Vezeté ide röpke szárnyon
Eme szirtnek meredek fokához.
Alig-alig engedte el atyánk
És mi jövénk rohanó szelek áráján.
Barlang lakomba kalapács csapása
Behatolt, hogy fölriadt
Szende szemérmem ijedten,
E gyors fogaton sietőn repültem.

Prometheus.

Oh jaj, oh jaj!
Sok gyerekű Tethisnek lányai,
Kiket ő az egész földet soha el nem
Szenderedő habokkal övedző
Okeanosnak szült vala,
Ide nézzetek, lássatok engem
Eme sziklaüreg felett
Magas szirtre szegezve
Gyötrődve, hogy örökdom itten.

1. ellenversszak.

Látom, Prometheus, s remegő köny fátyla
lebben

S ködös árnya hull szemeimre
Alakod sinyleni látva itten
Magasba' fenn e sziklatetőn
Verve gyalázatos érczbilincsbe.
Mert új az úr most az Olympon, új a
rend is,

Csupa kényuralmat űz
Zeüs szabadon, merészen;
Korábbi hatalmak enyészve letűntek.

őket, mivel a szín mélyén a közönség-
gel szemben van lelánczolva.

A mérték iambico-choriambikus sort
alkot, megszakítva a Prometheus aj-
kaira adott anapaestikus részekkel. A
scholiasta megjegyzi, hogy *threnetikus*
jellegű mérték: azaz: a sirató dalok
ritmusára emlékeztet.

Prometheus.

Ha sujt vala mélyen Hadeshez alá,
A halott-fogadóhoz,
S lenn a határtalan Tartaros mélyén
Örökre leköt sanyargató lánczczal:
Úgy kínaimon senki, sem isten,
Más se nevetne.
De mostan a légbbe lengő báb, én,
Kaczajra fakasztom ellenimet.

2. versszak.

Mely isten oly kemény szívű,
Ki ebben is gyönyört talál,
Ki nézi szenvedésedet
Részvétlenül Zeüsen kívül, ki egyre bős
Haragot ápol s üldözi
Az Uranida fajt.
S meg se' szűn', a míg vagy boszúját
kielégíti,
Vagy valamely hatalom kiragadja ke-
zébül uralmát.

Prometheus.

Szorítsa bilincs bár tagjaimat,
Bár sujtson a szégyen engem e helyt,
Még kérdeni fogja az égi lakók
Királya a vészhozó tervet,¹⁾ a mely
Egykor kiragadja kezébül a pálczát.
S nem csábit el engem mézajku beszéd

¹⁾ A Zeüs trónját fenyegető titok: Zeüsznek terve nőül venni Thetist, mely egybeköttetéshez az a jóslat fűződött, hogy a Thetistől származó gyermek hatalmasabb lesz atyjánál. E vonás is kiválóan alkalmassá tette Thetist arra, hogy Akhilles anyjává legyen. A megoldás az, hogy Thetist Zeüs Peleusnak engedi át: tehát egy halandónak. E titkot őrizi iszonyú szenvedések közt is Prometheus. A Prometheus-trilogia harmadik darabjának: a *Felszabadult Prometheus*-nak kulcsa ép a titok fölfedezése.

Hizelgő szava s nem tántorit el,
Zord fenyegetőzés, hogy valaha
Kijelentsem e titkot, a míg föl nem old
Kötelékeimből és szégyenemért
Meg nem lakol ő sem eléggé.

Kar.

2. ellenvers.

Te vakmerő vagy s keresű.
Baj, győtrelem meg nem juház,
Merész beszéd szól ajkadon,
Míg áthat engem és remegtet félelem.
Aggály gyötör sorsod miatt,
Hol a határa, ó hol

Kínaidnak, mert Zeüsnek eszéhez egy
út se jut.
És kegyelemre szívét neki birni lehet-
len örökké.

Prometheus.

Makacs szive van, hejh, jól tudom azt,
Törvénye a kény, de remélem azért:
Puhulni fog ő is, hogyha reá
Ily csapás sujt.
Leölti e féktelen vad haragot
S kínálja baráti jobbát örömet
Nekem, ha viszont örömet fogadom.

HEGEDŰS ISTVÁN.

Debreczen színészete 1811-ben.

A vidék színészete alatt nem szoktak rendesen valami kiválóbb minőségű intézményt érteni. Ez a felfogás még e század elejével is olyan általánosan elterjedt volt, hogy a magyar színészet egyik leg-lelkesebb barátja, Kulcsár István is azt írta 1806-ban a Hazai Tudósításokban, hogy el nem képzelheti az okát annak, hogy az 1796-ban eloszlott társaság tagjai, „melyek még *Debreczenben, Váradon, Kolozsvárott* játszanak, a *tökéletességhez oly kevésbé közelítenek.*“ A baj okát részben abban találja, hogy a „bujdosó német társaságok“ az ország minden részét „feslett életökkel rontották, adósságtételeikkel számtalanszor károsították“ és bár ekként a színészet ügyének föltöbbébb ártottak, a „német nyelv megkedveltetésére, elterjesztésére sokat használtak.“ A vidéki magyar színészet e szerint kettős küzdelmet folytatott e század elején: ott, hol előtte német színjátszók fordultak meg egy városban, erkölcsös életével kellett a bujdosó német társaságok által a színészet hitelén és tekintélyén ejtett esorbát kiköszörülni, s a hol idegen társaságok nem találtak barátságos tanyára, mint Debreczenben, ott a színészet iránti közönyt, sőt ellenszenvet kellett leküzdeniök. Kulcsár, egy 1806. évi debreczeni levél alkalmával figyelmeztette a közönyöseköt arra, hogy Richelieu bibornok sem tartotta méltóságán alóli dolognak az írókat drámák írására buzdítani és így a magyarnak sem kellene megvetni a játékszínt. Főleg pedig az a körülmény érdemel figyelmet, hogy ezek a német társaságok, az idegen dolgoknak túlságos szeretete miatt nálunk sokkal jobban portáltatnak, mint azt tényleg megérdemelnék. „Szemérmes elpirulással meg kell vallanunk, — végzi Kulcsár — hogy ezekhez képest *a magyar, mint jövevény, úgy vagyon a maga hazájában.* Ismerjük meg ebbeli gyengeségünket és foganatos eszközökről gondoskodjunk.“

Ha betűszerinti értelemben vennők az elnéző Kulcsárnak ezt a nyilatkozatát, a vidéki magyar színészet jelentőségéről e század elején nagyon is kedvezőtlen véleményt kellene alkotnunk. Csakbogy nem kell elfelednünk, hogy Kulcsárt erre a nyilatkozatra: a magyar színészet csekély fejlettségére, egy átutazó idegennek debreczeni levele indította. Ez az idegen megtekintvén a debreczeni előadások egyikét, ezt írta a Hazai Tudósításoknak: „A játék közt mély bú s szomorúság fogta el szívemet, a midőn látnom kellett, hogy Ernyit kivévén, a ki középszerűen játszó, alig volt egy, *a kit unalom és undorodás nélkül nézni lehetett volna.*“ Ez a levélíró nagyon elfogult ember lehetett, mert alább meg ezeket a, színészeinkre és a debreczeni közönségre egyaránt sértő dolgokat tudatja: „De vajjon Debreczenben — kérdé — e többnyire újoncz és talán mesterlegényekből s leányokból vált játszó, kitől tanulhatták meg tsak azt, hogy kell megállani, lépni, vagy magát meghajtani? holott *az egész debreczeni közönségben igen durva erköltsöket tapasztaltam.*“

Némi igazsága lehetett a debreczeni levélírónak, mert az a színészcsapat, mely mint egy új raj röpült ki a kolozsvári anyaközpüből, az erdélyi színtársulat legfiatalabb gárdáját képezte, de a mely ugyanazon tagokból állott, a kik a szegedi kerülő úton 1807-ben Pestre jutottak s ott 1815-ig nagy becsületére váltak a magyar színügynek. A kolozsvári fő-csapat *Kocsival, Sáskával, Jantsóval* stb. Marosvásárhelyt szerepelt 1806. május 11-étől augusztus 14-ig — erre pedig éppen nem illett az a kijelentés, hogy a „tökéletességhez oly kevésbé közelítnek.“ Nemsokára Maga Kulcsár személyesen is meggyőződhetett, hogy ama Pestre került debreczeni színtársulat sokkalta jobb a hírénel.

A vidéki magyar színészet jelentősége e század elején tényleg sokkal nagyobb, semmint azt első tekintetre gondolnók. Hazai viszonyainkra, meg a magyar színészet centrifugális fejlődési menetere figyelemmel, századunk első évtizedeinek vidéki színészete komoly méltánylást érdemel. Egy valódi magyar központ és az innen kiáradó szellemi irányok hiánya oda munkálnak, hogy a pénzügyi nehézségekkel küzdő s a szellemiekben is teljesen magára hagyott színészet a vidék nagyobb városait kénytelen fölkeresni. Itt a magyar érzelmű hatóságok hivatalos támogatása, egyes adakozók lelkes kitartása mellett tovább tengethette küzdelmes életét és bár ide-oda kapkodva, lehe-

tőleg megfelelni iparkodott egy oly pályán, melynek közművelődési jelentőségét, ha nem mindannyian, de sokan kezdték legalább fel-fogni és elismerni. E vidéki központok elseje, még a mult század végéről, Debreczen. A pesti színészet első hajótöröttjeivel itt találkoztunk 1798-ban. Később a kolozsvári színészet egyik nyári megállapodó helye lesz. E kis oldalerecske folyton szélesebbé válik, úgy, hogy e század első évtizedeiben, körülbelől 1808-tól kezdve, medréből veszi táplálékát a vidék második központja: Nagyvárad színésze is. A *debreczen-nagyvárad*i színészet kapcsot képez a *kolozsvári* és *pesti* között 1807-től 1815-ig, ezentúl egypár évig uralkodó szerepet játszik, mignem 1818-tól Székesfehérvár igényli magának teljes joggal az elsőség dicsőségét. Ettől az időponttól kezdve 1825-ig nincs a székesfehérvárinál kiválóbb, összetanultabb társasága a vidéknek, mert bár 1821-ben meg is nyílik az első állandó színház Kolozsvárott, ennek elsőrendő jelentősége inkább a pozsonyi szétoszlással 1826-al kezdődik. A pozsonyi balsikertől számítva nagyon tarka, de változatosságában inkább elszomorító képet mutat a magyarországi színészet. Szerencsére nem a haszonvágy tartja a lelket bennök s így Kolozsváron kívül 1828-tól számítva Kassa azon központ, mely a magyarországi színészet legjobb erőit egyesítvén, nevelőiskolája lesz színészetünknek.

E vidéki központok elsejének, a vidéki színészet magyarországi kiinduló pontjának, Debreczennek színészeti viszonyai e század elején sok tekintetben tanulságos adatokkal szolgálnak egy vidéki magyar város szellemi élete történetéhez, de sok tekintetben kiegészítik, magyarázzák is azon rajtot, melyet a nemzeti játékszín egyetemes története a vidéki színészetéről csupán főbb körvonalokban állíthatott elénk.

A színlapokat, úgy látszik, nem tekintették nálunk a műveltségtörténet oly becses adalékainak, mint a minőknek valóban tekinthetők, mert ez esetben a városok levéltáraiban, vagy a nyilvános könyvtárakban azoknak legalább egy teljes példányát bírnók. A régi színlapoknak teljes gyűjteménye ma már sehol sem található föl. A legbecsesebbek e nemben a kolozsvári Múzeum-Egylet színlapgyűjteményei a *Jantsó*-, a báró *Kemény Sámuel*- és a *Kocsi Károly*-félék, melyek főképpen *Kolozsvár*, kis részben *Szeged*, *Debreczen*, *Nagy-Várad*, *Maros-Vásárhely* színészeite történetére nézve

nyújtanak megbecsülhetetlen fontosságú adatokat. Debreczenről tudjuk, hogy ott külön „protucollumot“ vezettek a színi előadásokról, de ez a becses gyűjtemény elkallódott s már csak a nyomtatásban ránk maradt színházi zsebkönyvek adataiból, néhány egykorú színlap maradványából kell megalkotni azt a vázlatos képet, mely a vidéki magyar színészet multjára nézve útbaigazító, magyarázó.

Nem tekintve azt, hogy e vidéki zsebkönyvek ma már egy-egy könyvtár ritkaságai közé tartoznak, mert mint affajta „apróbb nyomtatványok“ úgy sem részesültek a külön gondozás szerencsésében, fölöttébb nagyra kell becsülnünk pl. a debreczeni színház 1811-iki zsebkönyvét, mely az e fajtájú kiadványok legrégibbjei közé tartozik. 1) A csinosan kiállított füzetecske címlapjának rajza ma is becsületére válnék egy ilyen fajtájú vidéki nyomtatványnak. Rendesen a társulat sugója adta ki a zsebkönyveket és ennek a debreczeninek pl. az kölcsönöz nagyobb érdeket, hogy a társulat kiadó-sugója 1811 ben *Udvarhelyi Miklós* volt a későbbi magyar színészet egyik kitűnősége. Ez a tény is igazolja, hogy a régi magyar színészek — mint azt Szigligeti írta — nálunk lámpagyújtogatáson és sugói működéssel kezdték művészi pályájukat. A zsebkönyveket illő reverentiával ajánlották ezek a sugók a társadalmi ranglétra minden fokán elhelyezkedett nagylelkű pártfogóiknak pl. ezuttal Udvarhelyi „A Tekintetes s Vitézlő Hazafiaknak, Nemes Szabad Királyi Debreczen Városa Érdemes Polgárainak És az Egész Közönségnek.“ Az e gyűjteményben lévő és „A Magyar Nyelv Hatalmas Támogatóihoz írott Köszöntő Versek“ alázatoskodásait, magasztalásait nem szabad a mai kor szempontjából tekinteni. A rang és tekintély tisztelete különben is nagyobb volt e század elején, mint manapság. A színész, kinek egész létele pártfogóinak kegyétől függött, a legkevésbé vonhatta ki magát e szokás alól. Mégis távol állt tőle — legalább a kiválóbb tár-

1) *Magyar Játék Színi 'Seb Könyv* az 1811-dik eszt.-ről. Lajstroma az 1811 Esztendőben előadott Játékoknak. N. Szabad Királyi Debreczen Városában. 32 r. 32 l.

A debreczeni színháznak első nyomtatott zsebkönyve 1810-ből való és a debreczeni ev. ref. collegium könyvtárának egyik becses ritkaságát képezi. Ez a példány azonban ezuttal nem volt megtalálható s csakis az 1811-ik évről szólót kaphattam használatra egy pár évvel ezelőtt Géresi Kálmán úr szíveségéből.

sulatok tagjainál — a komédiás könyörületességért esdő meghunyászkodása, mert nemcsak maga érezte, de mások is elismerték, hogy a magyar színész első sorban nemzete ügyét szolgálja és az a mesterség, a melylyel ennek érdekét mozdítja elő, méltó is a nemzeti ügy komolyságához, szentségéhez. Az Udvarhelyi versének egyik szakasza is azt a véleményt támogatja, hogy a közönség pártolása első sorban a nemzeti ügyet érdekli:

„Ti Nagy Érdemű Főbb Rendek!
 Kik eddig is Hazátok'
 Csinosodását általunk
 Hivenn támogatátok;
 Vegyetek oltalmatokba
 Ezután is bennünket
 És Játékszínünkel együtt
 Édes Anyanyelvünket:
 Hogy Használhassunk tovább is
 Szeretett Nemzetünknek
 Láthassuk hasznos sikerét
 Szent igyekezetünknél,
 Ekkor aztán minden Magyar
 Ezt kívánja: Éljetek!
 A Virtus oszlopánn fénylen
 Örökké nagy nevetek.“

És éppen e helyzetből kifolyólag, az egyes hatóságok komoly, bár a pénzügyi nagy terhek miatt többször elernyedő támogatása oly helyeken, mint Debreczen, továbbá Nagyvárad, Székesfehérvár, Miskolcz, Kassa, a színészt erkölcsileg is kényszeríté állása megbecsülésére s azért el lehet mondani, hogy a magyar színészet tekintélye e korban nem hogy fogyott, de ellenkezőleg évről-évre nőtt és még az idegenkedőket is megnyerte a maga nemesen felfogott ügyének.

A ránk maradt adatokból — főkép a műsorból — ilyen elsőrendű minőségűnek kell tartanunk az 1811-ik évi debreczeni társulatot, melynek „tulajdonosa“ akkor *Gulácsy Antal* volt s „teljes hatalmú Biztosa“ pedig *Ernyi Mihály*. A férfi tagok közt van *Balogh János* („egyszersmind Jegyző“), *Éder György*, *Horváth József* („egyszersmind Perceptor“, a kiről 1819. évi pesti szereplése alkalmával még a „*Pannonia*“ is az elragadtatás hangján írt), *Kántor Gerzson* („egyszersmind Felvigyázó“, a ki 1807—8—9-ben a pesti színtársu-

latnak volt első, sokat magasztalt komikusa), *Litterati Jozsef*, *Némethi Sándor*, *Sáska János*, *Simonffi György*, („egyszersmind Szín-Mester“), *Udvarhelyi Miklós* („egyszersmind Sugó“). A nőtagok közt van *Engelthaller Anna*, *Kántorné sz. Engelhardt Anna*, *Némethiné*, sz. *Szikszi Juliánna* és *Juhász Juliánna*.

Az 1811-iki színházi-év megbirálásánál tekintetbe kell vennünk azt a nagy tűzvészt, mely Debreczen városát csaknem teljesen elhamvasztotta. „Nagy szerentséje volt — írja a Hazai és Külf. Tudósításoknak 1811-ben a debreczeni levelező — az itt tartózkodó Magyar Nemzeti Theatralis Társaságnak, hogy a szerentsétlen tűz előtt még a téli játszószínből a nyárba által nem költözött; mert ottan mindenét elvesztette volna, minthogy a szín elégett.“ És ez a társaság első kötelességének tartotta „megkárosított felebarátain“ segíteni olyképpen, hogy hónapanként két különböző játékdarab előadására kötelezte magát, „mellyeknek jövedelméből semmi egyéb, a Játékra megkívántató költségeknél le nem huzattatik: hanem a Nemes Tanács által oda rendelendő Személynek által adatik.“ Jellemző, hogy első jótékony előadásul ápril 15-ére — *Galotti Emiliát* játszották!

E társulat működése jelentőségéről, egyéb adatok hiányában, leginkább műsorából alkothatunk magunknak hű képet és pedig nemcsak a darabok minősége, de azok mennyisége is számot tesz. Az egész éven át 164 estén 136 drbot játszottak; havonként tehát átlag 14-szer¹⁾, és ha tekintetbe vesszük, hogy csupán 40 drbot ismételték meg kétszer, úgy *egy hónapra átlag 8 új darab jutott*. A műsornak tehát leginkább szembeszökő jellemvonása a változatosság. Ez a körülmény folytonos gyakorlatot, szorgalmas próbákat, összetanulást feltételez, a mi heti 4-szeri előadás mellett a többi 3 napon át lehetséges is volt. És ha ez a változatosság nem szolgált éppen kedvező alkalmul arra, hogy a színész elmerüljön egy-egy szerepének részle-

1) Januárban	16 este	17 drbot.	Juliusban	13 este	13 drbot.
Februárban	14 „	15 „	Augusztusban	16 „	17 „
Márcziusban	14 „	16 „	Szeptemberben	13 „	14 „
Áprilisben	11 „	12 „	Októberben	9 „	9 „
Májusban	15 „	16 „	Novemberben	13 „	14 „
Juniusban	15 „	16 „	Deczemberben	15 „	17 „

Magát a műsort lásd a 284. lapon.

teibe, viszont tehetségének sokoldalú kifejlődését mozdította elő. Műfajok szerint a vígjáték uralkodik a műsoron 56 drbbal; az érzékenyítő elemet 44 „érzékeny játék“ képezi, jeléül annak, hogy a magyar színpad is hódolt a kor divatjának, mely a megrázó hatások helyett inkább kedvelte a megríkató helyzeteket. Ehhez a számhoz 8 dráma, 6 nézőjáték és 19 szomorújáték csatlakozik — mind azt bizonyítók, hogy a debreczeni színészet a mulattatás mellett nem feledkezett meg a színpad komolyabb céljairól. Az énekes játékokhoz nem lehetett elég készülségök, de ezt sem hanyagolták el, mert bár csak 2 érzékeny és egy víg operát adtak elő, a szerződötett muzsika-direktor, Seltzer János 3 társával állandó tagja a társulatnak.

Eredeti darabok dolgában azonban szegényesnek tartjuk műsorukat. A 136 darab közt csak 5 eredeti dráma és 1 eredeti érzékeny opera van: *Dugonits Andrástól* az Arany pereczek és Bátori Mária; *Szentjóni Szabó Lászlótól* Mátyás király; *Andrád Elektől* Mátyás király és a kolozsvári bíró; *K. Boér Sándortól* Kun László, és *Köcsi Patkó Jánostól* A havasi juhász-leány. Ezért azonban nem lehet színészeinket okolni. Sokkalta nagyobb számmal találjuk azonban képviselve a műsoron az úgynevezett *magyarosított* darabokat, melyek az eredetiség külső látszatával feledtetni törekedtek a valóban eredeti drámák nagy hiányát. A 136 drb. közül 37-ről tudtuk más színlapok alapján a magyarosítás tényét biztosan megállapítani. Számadatokban kifejezve az eredeti darabok 9 estét, a magyarosítottak 49 estét foglaltak el s így elmondhatjuk, hogy majdnem minden második előadás legalább külső látszatával bírt az eredetiségnek. Megjegyezzük, hogy igen sok darabnak a színlapját semmiféle gyűjteményben sem találhattuk és ezekre nézve el kellett fogadnunk, hogy fordítások és nem egyuttal magyarosítások.

A shakespeare-i darabok közül *Hamletet* kétszer is adják, hihetőleg a Kazinczy-féle fordítás alapján, mert az előző évek színlapjaiból ezt bizton föltételezhetni. *Romeo és Julia* is előfordul a műsoron kétszer, de ez nem Shakespeare Romeo és Juliája, hanem a Weisse-féle „átdolgozás“, melyet magyarra *Kun Szabó Sándor* fordított.

Molièretől és *Metastasiótól* csak egy-egy darabot találunk. Amattól az Asszonyok iskoláját, hihetőleg a Kotzebue-féle átdolgozás nyomán, emettől a nagyon divatos Themistoclest.

A német irodalom classicus drámáit *Goethe* Clavigoja; *Lessing*

Galotti Emiliája, és a Katona-szerencse (Minna von Barnhelm) meg *Schillertől* a Fortély és szerelem képviselik. Adják egy ízben *Cronegk* Kodrusát is — de legtöbbször *Kotzebue* darabjait, a kinek népszerűségét nagyban bizonyítja, hogy az egykoru színlapokon, egy-egy új darabja előadásakor külön is megjegyzik, hogy ez a darab „ama híres *Kotzebuetől*“ van! A Ritter-drámák egy-egy érdekesebb példánya nélkül el nem lehetett a debreczeni műsor. Ott találjuk *Abellinót*, a nagy banditát; *Karolo Karolinit*, a banditák kapitányát; a *Guis-kardi* grófokat, *Szenvedő Idét*, *Werdingeri Adelheidot* stb. telve lágy-meleg érzékenykedéssel és bombasztikus erőszakoskodásokkal.

E műsor tanulmányozásánál színészeinket illetőleg elvitázhatatlan tény: *részökről oda törekedni, hogy a mit az irodalom elfogadhatót nyújt, akár eredetiben, akár fordításban, azt fölvegyék a műsorba és a meglerő hiányokon pedig a saját erejüktől telhetőleg segítsenek.* A debreczeni színészet jelentősége szempontjából ez komoly figyelmet érdemlő dolog. Ha méltányolni akarjuk szerény működésüket, tekintsük meg akkori drámairodalmunkat és hasonlítsuk össze műsorukkal, nem lesz bizonyára joga az utókornak az elismeréssel fukarkodni, nem lesz oka kétségbe vonni a magyar vidéki színészet műveltség-történeti értékét.

Egy vidéki színész — Csokonaynak név- és vérszerinti rokona — írta néhány évtizeddel 1811 után, egy általa kiadott zsebkönyvbe e következő érdekes sorokat: „A Theatrum a múlt idők tsendes Ekhoja; a Színjátzó egy Tubus, melyen a hangok átszűrődnek; a Publikumnak egy lármátlan völgynek kell lenni . . . , mely az abba kiáltott hangokat tisztán vegye által.“ Nagy igaza volt. A késő kor az egykorú adatok segélyével belé képzelheti magát a régi színházi viszonyokba, melyekről jellemző kép verődik vissza emberöltőn túl is. Ha igaz, „hogy a játszószínek nagy iskolája a mívelt Publicum“, mint azt az idéztük író állítja, magából a játszószín szervezetéből, helyzetéből, műsoraiból kétségkívül hű képet alkothatunk e korok műveltségi viszonyaira nézve is. Ezt a „tsendes Ekhót“ nem lehet meghamisítani. ¹⁾

BAYER JÓZSEF.

¹⁾ Álljon itt, azon legnagyobb valószínűség szerint egyetlen színlap, mely a debreczeni színészet ezen idejéből (1811-ből) ránk maradt. Ez érdekes példány —

melyet Géresi K. úr szívésségéből közlök — szép, folió alaku, piros betűs nyomtatvány, becses adalékot képez a vidéki színészet történetéhez. Teljes szövegében, az eredeti helyesírással közöljük, egyrészt azért, hogy lássuk: minő eljárást követtek rendszerint a jutalom-játékok ritka, és csak elsőrendű erőket megillető alkalmánál; másrészt legalább sejtelmünk legyen arról, hogy előadóink az irodalmi műveltség minő fokán állhattak e század elején.

A színlap felső szélén, középpütt a magyar korona van, balra tőle e felirattal: Debreczen. A szöveg többi része mint alább:

Ma Szombatonn Novembernek 30-dik Napján 1811

A Kibérlett Zárt-Székek' felfüggesztésével

A N E M Z E T I J Á T S Z Ó T Á R S Á S A G

fog elő adni

Actrix **Juhász Julianna** javára

Egy egészszenn új és nevezetes Szomorú Játékot 4 Felvonásbann

Ezen nevezet alatt

A BOSZSZUÁLLÓK.

Fordította Németből N. Ifjabb Molnár András Úr.

Játszó Személyek

Segvini Blánka, Genuai Grófné	— — — — —	Julianna.
Alexandro	} a' Fiai	Balogh.
Lodovico		Horváth.
Julia, Kamarás Aszszony	— — — — —	Némethiné.
Márkéz Julio Másze	— — — — —	Éder.
Gróf Chiavera	— — — — —	Sáska.
Josephine a' Leánya	— — — — —	Kántorné.
Hyacintha, a Márkéz Házánál	— — — — —	X X X
Enrico, a Márkéz Komornyikja	— — — — —	Kántor.
Pietro, a' Segvini Inassa	— — — — —	Simonfi.
Kornelio	} Banditák	Udvarhelyi.
Dand		X X X
Egy Szolga	— — — — —	Litterati.

A Márkéznak több Szolgája.

A Theatralis Tekintetes Directio tekintetbe vevénn, a most uralkodó drágaságot, melynél fogva hivatalomhoz megkívántató eszközöknek megszerzése Hóbeli fizetésemből nem juthat, a' mai Játék jövedelmét méltóztatott nekem kegyesen által engedni. Esedezem ez okból minden rendenn lévő Nézőink és kegyes Pártfogóim előtt, hogy az eddig is tapasztalt szívésséggel és gratziával hozzám viseltetni méltóztatassanak Mellyért én is mindenkor szoros kötelességemnek fogom tartani a háladatosságot, és a Nagy Érdemü Közönségnek töllem kitelhető igyekezettel mulattatására lenni:

legalázatosabb szolgálójok

Juhász Julianna.

A' Bémenetel Arra

Zárt-Székek a' Méltóságos, Tekintetes és Nemes Uraságok szabad tettzése szerint

Első Hely — — 1 Rf. — kr.

Galleria — — — „ 30 „

Kezdődik a' Játék pontba Hat Orakor.

Adalékok a magyar regényirodalom történetéhez.

Az a körülmény, hogy a magyar regényirodalom oly lassan fejlődött, egyszersmind oka, hogy e téren oly jelenségeket is irodalomtörténeti szemmel tekintünk, a mire csupán e miatt van joguk. És pedig kevés kivétellel majdnem az egész Jósika előtti regényirodalomunk ilyen, a derekabb fordításokat leszámítva, s ezek legnagyobb része is kivált a napi szükségre s pedig alsóbbrendű olvasók számára készült. Arról, a mi e tekintetben nálunk nem annyira a regény, mint tágabban a széppróza érdekében egészen 1788-ig történt. Beöthy Zsolt egy ép oly terjedt képet nyújtó, mint mélyreható, az irodalmat igazi szeretettel felölelő képet adott,¹⁾ a mi e téren azután történt irodalmunkban, még megírva nincs. Ezután történik főképen az, hogy irodalmunk elfordul a francziáktól, kikhez Bessenyeieék s Bárócziék épen a regényt illetőleg is termékenyítőleg terelték: a németekhez fordul s a regényben is az akkori mozgalmak általuk hatnak reánk: a fordítások majdnem kizárólag németből valók s olvasóink csaknem teljesen német regényekbe merültek el, melyekben az angol érzelgős családi regények hatása alatt a mult évszáz második felében hatalmas bőség jött létre s kivált Lafontaine²⁾ lón e kor kedvelt szerzője. Főkép e csatornán, eltekintve a kor hangulatától, szellemi irányától, jöve be hozzánk a sentimentalismus, az érzelgősség

¹⁾ A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban, I—II. 1886—87.

²⁾ Lafontaine (Ang.) 1758. okt. 20. — 1831. apr. 20-ig élt. Számos regényt írt, úgy hogy maga is elfeledte, a mit írt s gyakran ismételte magát; különben is cselekvényei szűk körben forognak. Művelte, mint Németországon ennek divatba hozója, a siránkozó érzelmi irányt a családi regényben, s pedig nem erős érzékkel a tiszta erkölcsiség iránt, mely azonban inkább a kor hangulatának kifolyása, semmint a saját szilárd erkölcsi alapjának hiányából folyt. A kritika is folyton dicsérte 1797-ig s a német középoszt. legolvasottabb írója volt. Leghíresebb regényei: *Der Naturmensch* és *Der Sonderling*.

melyet legnépszerűbben Kazinczy „*Bácsmegyei*“¹⁾-jében szólaltatott meg. De erről más helyt fogunk bővebben szólni; e kis értekezésben csak érinteni akartuk ezt a fő áramlatot, melynek Goethe a Wertherben lélekrázó hangot adott. Itt tehát szűkebb körben maradunk. De bárha a múlt évszáz második felétől a regényolvasás kedve nálunk is majdnem félelmes arányokat öltött s kivált az érzelmes irány a maga másodlagos, harmadlagos kinövéseiben is meghódította főleg közép nemesi osztályunk olvasóit: tényleg 1772-től Jósikáig eredeti regényeink s elbeszéléseink száma még folyton nagyon csekély, min meg-megújuló panaszokat olvashatunk a kortársaknál. Így Balogh Sámuel 1824-ben a német Lafontainet dicsérve, így szól az ennek hibáit emlegető kritikákra: „Vajha édes Honom tsak illy eredeti Románszerzőkkel is dicsekedhetne! de sajnálva lehet mondanunk, hogy hazai Literaturánk még e részben parlagon hever, s csupán némelly kevés számú fordításokból ismérjük a Külföldnek néhány illy nemű jobb darabjait; a rosszabbak közül ellenben felesebb számuakat.“²⁾

Azonban e körülmény nem akadályozta meg úgy iróinkat, mint erkölcsstanítóinkat, hogy a románokat, melyeknek még magyar nevök sem volt,³⁾ ne tartsák oly olvasmányoknak, melyek „az embereket érzelősökké, ábrándosokká teszik, és a jó erkölcsöket megvesztegetik.“⁴⁾ A regény e rossz véleményyt kivált akkori érzélgős irányával hívta ki maga ellen, mert ezt ártalmasnak vélték legjobb iróink nemzeti jellemünkre, melynek addig ez érzélgő, epedező vonása teljesen hiányzott s most megvesztegető hatásától félték, annál inkább, mert ez az irány nevelésünkben is hódítani kezdett.⁴⁾ Főleg ezért kelt ki ellene Fáy András ismételten, ki az érzélgésnek, melynek

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1824. IV. 77. l. „A románokról“ cz. értekezésében.

²⁾ A „regény“ szót Szemere Pál alkotta. Bajza még 1832-ben is „román“-t ír. (Kritikai Lapok. II.) Jósikai „Abafi“-ja már „regény“ cz. a. jelent meg (1836.)

³⁾ Tud. Gyűjt. 1824. IV. 71. l.

⁴⁾ Némely komor gondolkozásuak „a szép művekről nem tsak egészen elfelejtkeznek, hanem azokat mint a nemzetet elpuhító gyermeki játékokat meg is vetik.“ (U. ott. 1821. XII. 92. l.)

ifjú korában maga is hódolt, heves ellensége lón¹⁾ s ellene egész erejével küzdött. Ime, tehát alig kap nálunk a regény olvasókat, azonnal megjelennek ellenségei és valóban egész helyesen. Ugyanis eltekintve attól, hogy a regénynek épen az említett érzelgős faja virágzott, helyesebben burjánzott föl ekkor, más felől ennek hatása annál károsabb, egészségteleőbb volt, mert az érzelgősség mellett egyszersmind az érzékiség iskolája is lévén, az epedezések a tiltott érzéki gyönyörök rajzával ugyanegy lapon rontották megvesztegető izgatásaikkal az ifjúi képzelődést. Ez volt az oka, hogy Kovács Sámuel „A könyvekről és azoknak olvasásáról“ írván, a többek közt így szól: ártalmas könyvek 1. az Istentagadásra vezetőök; 2. az ocsmány könyvek. „Tartozkodni kell továbbá az olyan könyvektől, mellyek egyenesen vétekre ingerlők a feljebb említettekkel együtt, millyenek többnyire a Románok, mellyek fajtalan előadásokkal vagnak megtömvé, s a vétkeket kellemes színekkel festvén állítják a képzelődés eleibe, s azoknak a kívánságoknak nevelésére s táplálására szolgálnak, mellyeket inkább elnyomni, el fojtani kellene.“²⁾

Ezekben és hasonló kifakadásokban megtaláljuk okát annak, hogy bárha mindenfajta regények nagy számú olvasó közönséget nyertek, íróink legjava egész Jósikáig, regényt egyáltalában nem írt vagy csak mellékesen, habár aesthetikailag, ők legalább, e műfaj

¹⁾ V. ö. kivált: „*Próbatétel a mái nevelés két nevezetes hibáiról*“ (1816.), melyben az érzelmes nevelésre részletesen kitér s ezt a kor egyik legnagyobb csapásának tartja. L. továbbá elbeszélései közül: „*Érzélgés és világfolyásá*“ t (1824.); „*Bélteky-ház*“ -ban pedig Olmayt, mint fajképet (typus), egészen arra a mintára alkotta meg, a mint az érzelmes nevelést és eredményeit a „*Próbatétel*“ -ben rajzolja. Az érzélgés ellen, mely nálunk, a mint főképen Fáyból tudjuk meg, a kor egyik fő divatos betegsége lett, ő, ki ifjú korában szintén rabja volt ez iránynak, egész józan, egészséges lelkével és írói működésével küzdött a 30-as évek közepéig. Tőle tudjuk meg azt is, hogy kivált Lafontaine „*Különcz*“ -e, Kotzebue „*Leontiná*“ -ja, Abellino és Rinaldo voltak e század elején a legkedveltebb regény-alakok. (Zschokke Heinr. Abellino, der grosse Bandit. Frankf. u. Leipz. 1794. cz. regényéből, mely az összes rablóregények szülője volt; Rinaldo pedig Vulpius: „*Rinaldo Rinaldini, der Räuberhauptmann.*“ Leipz. 1797. cz. híres regényéből, melyet Németországba is nagyon bámultak. V. ö. Koberstein: *Geschichte d. deutsch. Lit.* IV. 232. l. L. bővebben e tárgyról „*Adalékok Fáy András nevelő munkásságához*“ cz. értekezésemet Család és Iskola. 1885. 159. 163. ll.

²⁾ Tudom. Gyűjtem. 1823. XII. füz.

jogosultságát nem csak elismerték, hanem védték is. Így történt, hogy 1830 tájáig jóval több német, mint eredeti magyar regény jelent meg hazánkban, s hogy még a fordított regények számában is 1810 óta nagy visszaesés tapasztalható a 20-as évek végéig. Innen van, hogy divatba jövének a német regények utánnyomásai Claurentől, Helltől, Hankétől, Döringtől, Weisflogtól, Musäustól,¹⁾ etc. és a köztök legnépszerűbb, a Lafontaine nyomain járó Clauren híres „*Mimili*“-je, „*Liesli*“-je elébb jelentek meg 1819-ben Pesten Trattnernél németül, mint magyarul.²⁾

Ezek voltak okai annak, hogy Almási Balogh Sámuel 1824-ben „*A románokról*“ cz. a. egy rövid értekezést írt a Tudományos Gyűjteményben,³⁾ mely megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Ő tudja azt is, hogy némelyek kapva-kapnak a regényeken, azt is, hogy némelyek „túzzel-vassal pusztítandóknak itélik“; de ő bár véleményüket meg nem veti, végletöknél fogva félszegeknek állítja. Szerinte a regény helye a próza és a költés között van s míg „a história a külső vagy is világi történeteket adja elő; a román a belső érzelmi történetekkel foglalatосkodik; a história úgy írja le a történeteket, a hogy azok a való világra nézve vagynak, — a román úgy, a hogy az érzelemre vagy ideára nézve vagynak, mert az embereknek belsejeket az égneк ama legszebb s legfelségesebb ajándéka, a képzelődés kormányozza, mely az ideál világot előttünk felnyitja és minket e mulandó földi létnek szűk határain felül emel. Látni ebből, hogy az

¹⁾ *Clauren*-től Pesten Trattnernél: *Drei tage aus meinem Leben* (1818, 2-odszor 1819), *Liesli* (1819), *Mimili* (1819); Kassán Werfernél: *Der Mann im Monde* (1834) *Die Liebe auf der Schnellpost* (1834), *Lieschen* (1839.) Az *Abendbibliothek*ban (Kassa, Wigandnál): *Der Mann im Monde* (1826), *Lieschen* (1828), *Die Liebe auf der Schnellpost* (1828). *Hell*-től: *Der Jugendfreund*, *Der Einkauf* (Frauenzimmer-Bibl. Pest. Leyer. 1819), *Hanke* Henriettetől: *Die Perlen* (Abendbibliothek. 1829. Németországban ugyanez évben jelent meg) *Döring* Georgtól: *Die Auswanderer*. (Abendbibliothek. 1829. Németországon u. ez évben); *Weisflog*tól: *Das grosse Loos*. (Abendbibl. 1826. Németországon 1824.) *Musäus* Joh. Karl-tól *Volksmärchen* és *Straussfedern*. (U-ott. 1826.)

²⁾ *Mimili* Fábián Gábor fordításában 1829-ben, *Liesli* magyarul meg sem jelent. *Mimili* a Clauren-féle regények leghíresebbje, megj. először 1816-ban s utóbb többször (1817, 1819, 1824, 25 sat). O a Lafontaine-féle érzelő érzéki irány legkiválóbb képviselője, ebben *Mimili* a legjellemzőbb példány.

³⁾ 1824. IV.

emberi szív történeteinek rajzolásokra igazi költői lélek kívántatik, de azonban a mi szívünknek érzelmes állapota, a való világgal örökös ellentétben (Gegensatz) lévén, annak prózai, vagyis tapasztalati ismerete is múlhatlanul szükséges, és e kettőnek minél szebben s tökéletesben egy egésszé formáltatása, a jó románnak egyik sarkalatos ismertető jegye.⁴

A mint látható, midőn ő a bel- és külvilág egyenlő rajzát kívánja a regényben, helyes úton jár, bárha ez a követelmény nem csak a regényre illő; másrészt azonban hibásan véli a történelmet csupán a külső események előadásának s ellentmondásba is keveredik, midőn a regényt csak a belső érzelmek rajzának mondja.¹⁾ Ebből világos, hogy e pár észrevételében az akkori érzelmes regényből indul ki; azonban a regény pontosabb körülírását meg sem próbálja. Így halad hibásan tovább, midőn a regénynek a költészethez közeledését a románczban és balladában s a prózához való viszonyát a történelmi regényben találja, mintha a regény történelmi hábere vagy árgya okvetetlen megfosztaná őt költőisége egy részétől. Tovább menve, a regényt Eschenburggal²⁾ formailag elbeszélő és személyes (dramatizált) regényre osztja, az utóbbiakhoz sorolja Dugonicstól az *Arany Pereczek*-et s a *Jeles történetek*-et. Az elbeszélő románok legfontosabb alosztályai: históriai, valószínű és mesés románok. A *históriaiak* a való történeteken alapulnak, de nem céljok a valóság, mint a történetnek. Védi a történelmi regényt azok ellen, kik elítélik, mint valótlanságokat hirdetőt. *Valószínű* románok azok, melyek nem megtörtént tényeken alapulnak, mégis „a valóság országából merítettek, és csak alkalmaztatás s módosítás által tétettek nem valóságos történetekké.“ Ő tehát e regények alatt a jelen élet viszonyaiból merítettekért s különösen kiemeli hibái mellett is Lafontainet. A belső élet rajzát tartván fontosnak, elítéli azokat a regényeket, „melyek a csupa történetek öszvehalmozásában határozód-

¹⁾ Még világosabban szól alább: a „Románnak nem a célja, hogy valóságos világhistóriai esetek által vezéreljen igazságra, hanem hogy az emberi szív érzelmeinek, gondolatainak, s cselekedeteinek különbözőléle árnyékait, minél több oldalról, minél szebben, érzékenyebben, valóbban s hathatósabban fesse, és így indítva tanítson

²⁾ Hivatkozik Eschenburg: *Theorie u. Literatur der schönen Redekünste* 83–84 l.

nak, s az indulatoknak csak némi felüleges rajzát adják“, még ha eseményeikben volna is különben valószínűség. Végre *mesés* romá-
nok azok, melyek „minden valóságnak határán túl járnak“; ide
tartoznak a keleti tündérmesék és „a nyugati lovancz- s kísérteti
történetek (Ritter- u. Geistergesichten).“

„Charakterökre nézve a romákok vagy mulatságosok (komisch),
vagy érzékenyek (sentimental), vagy szeszélyesek (launig), mely ma-
gában mindkettőt egyesíti.“ Vannak ezeken kívül philosophiai, poli-
tikai, csodás regények, ide tartoznak az anekdoták is, melyek való
történetek lehetnek, de „históriai értékek nincsen.“ Megjegyzi ugyan-
itt, hogy a romákok minden faját elősorolni nem is lehetne, de
nem is szükséges. Végül több lapon védi a regényeket támadók
ellen, bárha elismeri, hogy köztök sok az ártalmas. Ezért azonban
nem a faj ítélendő el, hanem csak egyesek, hiszen egyébként sincs sem a
testi, sem a lelki világban oly valami, a mit az emberi gyarlóság és
gonoszság ártalmassá nem tehetne. A czáfolt vádak a következők:
hogy a regények csupán haszontalan mesék; hogy túlhajtott, az
életben nem létező jellemeket rajzolnak; hogy a testiséget nagyon
ingerlik, a szívet s az erkölcsöket megvesztegetik. Végül némi átte-
kintést ad a magyar regényirodalomról.

Már említettük, hogy Balogh Sámuel fejtegetéseiben kivált az
érzelmes irányú regényre van tekintettel; természetes tehát, hogy
bárha nem írja is egyenesen, ennek védelmét tartja leginkább sze-
me előtt annál is inkább, mert nemcsak kedvelte Lafontainet, de
Különcz-ét maga is lefordította 1829-ben s egyéb fordításaiból is ez
irány kedvelése tűnik ki.¹⁾

Ennek az értekezésnek lett következése, hogy Nárajai Náray
Antal még ez évben közre adta „*Maré-Vára*“ cz. „eredeti magyar

¹⁾ Almási Balogh Sámuel: Lafontaine Aug.: Der Sonderling cz. regényét
fordította le I—III. kötet. Megj. eredetiben 1799-ben Bécs és Prága. Erre írta a
Kritikai Lapok (IV.):

Honnom, a hálátlan, rég sirba taszíta s nyugottam,
Mért fordítál-meg, balga te, szörnyű magyar.

E mellett Balogh „*Érzékeny Történetek*“ cz. a két elbeszélést is fordított
németből J. S. és Kotzebuetól s ez utóbbtól „Az ezüst lakodalom“ cz. szín-
darabot is.

román“-ját két részben „Tekintetes nemes Arad vármegye T. Statussá-
nak ajánlva.“¹⁾ Elöl 28 lapnyi előszót ad, melyben elmondja, hogy
azon panaszok vezették könyve megírására, melyek szerint több
mint 20 év óta tetemes magyar folyó beszédben írt mű nem jelent
meg. Az előszó egy része a román-irodalom védelmével foglalkozik,
s bizonyítgatván, hogy úgy a tudományok terjesztésére, mint a nyelv
mívelésére mily fontos eszköz, így folytatja: „Nem apróság a román,
hanem tudományos, még pedig igen is tudományos könyv, olyan t. i.
a melyből a legnagyobb kincset; azt gyűjthetni, a mi az embert ér-
zékenynyé teszi, és úgy legsugárlóbb tulajdonával felékesíti.“ (XI.)
Védi a regényt azon felfogás ellen, mintha haszontalan mű, az ár-
tatlanság csábítója s az egyszerűség megvesztegetője volna. Kivált a
maga regényét nemcsak értelmetlannak véli, sőt olyannak, hogy ki-
ki „erkölseinek épülését — a jobb érzeményeknek nevedését — s
emberiségének (humanitás) nagyobbodását fogja megnyerni általa.“
(XV.) Általában is a jó regényt moral-mesternek, a vallás, a virtus
legjobb tanítójának tartja; bőven kitér annak magyarázatára, hogy
mily szükséges férfiban, nőben az „érzékenység“ s férfiban az ér-
zékenység hiánya mellett a legtudósabbat sem birná szeretni, a csu-
pán tanult nő pedig hajlandóságát soha meg nem nyerhetné. De fontos
a regény a társalgás és így a nyelv fejlesztésére, finomítására is; sőt
erre egyetlen eszköz. A magyar románok hiánya teszi, hogy hazánk-
fiai inkább szeretnek idegen nyelven társalogni, mert ezek regényei-
ből a „csinos nyájaskodást elég alkalmatosságok, s módok esett hal-
lani, olvasni, tapasztalni, és úgy mondva meg is tanulni.“ (XXIV.)

Egy néhány mondás, melyeket Rousseautól vesz s melyekben
részint a saját „ékességek“-kel rakott nyelvét, részint a művében
levő levelek hangját és modorát védi, (mely szerint a szerelmes leve-
lek „hymnusok“), azt mutatja, hogy kivált Rousseaut, s az ő nyomán kelt
érzelmes regényirodalmat olvasgatta, tehát természetes, ha e „tetemes
eredeti magyar román“ teljesen az akkori szóárba fuladó, siránkozó
regénystylban van írva és hogy ez iránynak egyik legtulhajtottabb példá-
nya. A végtelen áradásokból következik aztán, hogy a „tetemes ro-

¹⁾ Máré-Vára. Eredeti Magyar Román a Magyar előidőkből. Irta Ná-
raji Náray Antal. Pesten 1824. Petrózai Tratner Mátyás betűivel. I. 236 l.
II. 222 l.

mán“ cselekvénye alig valami, jóformán pár félreértésből s ezek következményeinek végződni nem akaró részletezéséből áll.

Ugyanis a tartalom nagyobb részét benne Kintsey Gábor elbeszélése teszi, a ki elmondja Parlaghy Piroska bátyjának, Gábornak, hogy Nyárádi Sándor miként szereti meg Piroskát, e szerelemben minő változások történnek, melyek Nyárádyt boldogtalanná teszik. Ez az elbeszélés az I. r. 72—236 s a II. r. 1—100 lapját foglalja el¹⁾, s rövid tartalma ennyi: Nyárády Sándor Széplakon, hová mint Pozsonyi jogtanuló szüreti vacátióra megy Kintseihez, megszereti Piroskát, de nem remélvén, hogy szegény nemes létére kezét megnyerje, nyilatkozás nélkül elébb haza megy Baranya-megyébe s onnan újra Pozsonyba törvény-gyakorlatra. Ide Garády izenetet hozván Széplakról, neki bátorodik, hosszadalmasan áradozó leveleket ír Piroskának s az 5-ikben megvallja szerelmét; azonban Dombaytól azt hallván Piroska, hogy Nyárády az ő leveleivel dicsekszik, levelét válasz nélkül hagyja, mire a szerencsétlen fiu majdnem elhal bánatában. Végre pár hó múlva Széplakra megy, hogy megtudja sorsát s ez alkalommal szerencsésen megmenti egy tűzvészből az egész Parlaghy-családot. Erre kiderülvén, hogy Nyárádyról Piroska egy visszautasított udvarlója pletykált s az egész dicsekvési história nem igaz: a két szerelmes kibékül s mivel Nyárády közben elzálogosított birtokait visszanyeri, quasi jegyesek lesznek. Azonban Piroska nevenapján Nyárádyba szeret egy Dúshegyiné nevű özvegy, magához csalja az ifjút s megvallja neki szerelmét. Ez visszautasítja. Ekkor a haragos özvegy bevádolja őt Piroskánál holmi koholt levelek alapján, hogy Nyárády mást szeret. Piroska újra megveti. Ekközben Nyárády megöl egy Zelényi nevű ifjút, mert Piroskát rágalmazta; ennek apja, ki I. Mátyás első tanácsosa (mert t. i. Mátyás alatt történik az eset!) vérboszút kíván s a király halálra is ítéli. Piroska kérésére megkegyelmez ugyan neki, de azért tudni sem akar róla. Eddig tart Kintsey elbeszélése. A boldogtalan Nyárády haza megy Mára-Várába (innen a regény címe) s ott megmenti Parlaghi Gábor életét. Ez hálából tüstént hűgához siet, hogy a két szerelmezt kibékítse, de későn, mert Piroska már Erdélyi jegyese, kinek nemsokára neje lesz. Ez alatt Nyárády

¹⁾ NB. az I r. 1—28 lapja a már ismertetett bevezetés. E szerint szerző csupán az I. 31—72 s a II. 101—222 lapig beszél el maga.

megmenti Dúshegyiné életét is, ki fölfedi cselét; kisül továbbá, még szerencsére elég korán, hogy Erdélyi a Piroska egykor elrabolt testvére s így végre Nyárády megkaphatná Piroskát. De ő már ekkor a körmendi csatába megy, honnan halálhírért hozzák s Piroska zárdába vonúl. Nyárády azonban nem hal meg s a király egy hősöket koszorúzó ünnepen összehozza a két szerelmezt, kiket még az nap megeskettet a pécsi püspökkel, Nyárády nagybátyjával.¹⁾

Ennyi a meglehetősen öntetszelgéssel írott regény tartalma; mert kivált az előszóból világos, hogy szerző meg van elégedve magamagával és munkájával. Az már a tartalomból s kivált a benne elkövetett anachronismusokból is teljesen világos, hogy történeti regénynek csupán erőltetve van nevezve. Bárha csak kevés történeti tényre van hivatkozás benne, az is téves; így Nyárády a pozsonyi egyetemen, mint valami modern jogakadémián tanul, szüreti szünidőre Széplakra megy, utóbb törvénygyakorlatra megy ugyanoda az alispáni hivatalhoz etc. De továbbá az egésznek szelleme legkevésbé sem történelmi. Különben is Scott Walter előtt valódi történelmi regényről abban az értelemben, a mint az *aesthetica* ma fogja fel, nem is lehet szó; ennek helyes fogalmát és előadásmódját ő állapította meg. E mű az u. n. pityergő érzélgés hatása alatt írt családi regény s mint ilyen fogandó fel. A mese szövésében főleg a Lafontaine fogásaival él; félreértések, vádolások, végtelen panaszok, pletykák, kicsiny vagy semmi okokból eredt összezőrdülések, olvadozások, unalomig menő szerelmi ömlengések (barátok között is!), szerelmeskedő ellágyulások, czivódások, unalomig menő fohászok, könnyözönök („bús nedvek“), melyek minden lehető alkalommal „potyognak“ minden szereplő szeméből, émelygő udvariaskodások, hiú dicséretetek váltják fel egymást a legmonotonabb modorban, melyekhez kapcsolódnak a sentimentalis álomlátások, előérzések a bekövetkező szerencsétlen fordulatokról, hihetetlen ségek s a hősnek ama nevetséges szerepe, hogy minden személynek a regényben egyszer legalább megmenti az életét. E mellett a pikantériától sem vonakodik, mint ezt az általa követett irány magával hozza, midőn pl. Dúshegyiné csábításait írja le (II. k. 35 s köv. l.)

¹⁾ A tartalomnak nagyon élénk, jó humorú előadását találhatni Eugenius bírálatában a Tudományos Gyűjt.-ben, 1825. 96—107 l.

Magától értetődik, hogy jellemzésről benne szó nem igen lehet. Bárha a belső érzelmek s ezek fejlődése és átalakulása akar író fő célja lenni, csak czifra, czikornyás szóárja van, mely egyforma bőséggel hihetetlen mértékben ömlik ki minden momentumnál és mely feszessége, ábrándozó dagályossága miatt jellemzetes egy pillanatig sem tud lenni, felesleges czikornyái miatt keveset vagy semmit mondó s épen a tulságos érzést kifejezni akarás, folytonos erőltetett andalgó páthosz miatt semmi érzést kifejezni nem bír. Ugy vagyunk vele, mint Lessing mondta Klopstockról: „annyira tele van érzéssel, hogy mellette sokszor az ember épen semmit sem érez.“

Egészben azonban ez a styl nem csak ez egyetlen prózai művünk jellemző tulajdona ebből az időből; elbeszélő prózánk egészen hódolt ez iránynak, kivéve legjobb íróinkat, kik azonban regényt nem írtak. Ennek nagyon jó jellemzését adja B. S. (Balogh Sámuel) „*Gondolatok a Literatúrának tökéletesüléséről*“ cz. értekezésében 1822-ből: „Vannak a sztil körül más nemű hibák is, mellyek említést érdemlenek. Illyen a prosának és poetai Sztilnek öszve zavarása. — Némelyek úgy hiszik, hogy csak vers-sorokba légyen szedve a beszéd, azonnal poésisz; mások azt tartják, hogy a poésisz minél czikornyásabb, dagályosabb, és minden öszveállítás nélkül egybe fűzött phantastaságokban áll. Vannak olyanok is, a kik prosát akarván írni, azt vélik, hogy azt szebbé nem tehetik, mintha azt minél több és keresettebb poetai virágzatokkal (Floskelekkel) felczifrázzák.“¹⁾

E stylus bemutatására idézünk néhány sort a regény I. 136. lapjáról: „*Nyárády Parlághy Piroskának.* Még Széplakon létemkor, a midőn t. i. a Kisasszony' nemes társaságában volt szerencsém idvezülni, szándékom volt egyy buzgó kérésemet nyújtani eleibe, hogy, mivel az Isteni másolhatatlan végzéseek kizárták tehetségemből személyesen tellyesítendő tisztelését, legalább levelemben gyakorolhasam azt, úgymint, a mit ha a mostoha környülállások cselekednem nem engednének, az embereknek méltán azon szerencsétlen csapatyához számíthatnám magamat, a kik az irigykedő fátom által minden, még a legártatlanabb örömmérsztől is meglévén fosztatva, ízetlenül tengetgetik fanyar élteket. — A Kisasszony' lerajzolhatatlan menyneyi tulajdoni, mellyekkel a kegyeskedő Egektől mindenek felett fel-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1822. VII. 72. 1.

ékesítettett, oly' buzgó tiszteletre ébreszték magok eránt szívemet, hogy az csak lelkennek testemtől történendő elszaladtával hunyhat-el mellyemben. — Oh hányszor nem gyűjtöttem-össze e végett a majd majd könyörgésre fakadó ígéket nyelvemre, de azokat egy nem tudom micsoda szokatlan tetemem'-reszkettető félelem mindannyszor tollamban fojtotta; de nem méltán is! mert mellyik halandó gyűjthetne szívébe annyi bátorságot, hogy egy oly' sűgárló tulajdonokkal ékült Szűz előtt, a micsodás a Kisasszony, félszeggé ne lennének kívánati, a midőn oly' különös engedelemért készülne esedezni? megérdemelhetetlen ajándék vólna ez, s leszolgálhatatlan kegyesség, a mellyel csak magához hasonlókat boldogíthatna egyedül; ám de hol fogja az fellelni mássát, a ki csak egyedül való a maga nemében a föld egész kerekiségén? ennek meggondolása cselekedtette velem azt, hogy százszor is ki kiejtém hevenykedő ujjaim közül tollamat, mellyet a Kisasszony eránt viseltető tiszteletem buzongásaitól nógattatott szív nyújtogat vala kezembe, hogy azon indulatyyait rajzolásom-á általa, mellyeket a Kisasszonynakmenyei tulajdoni ébresztének halandói lelkenben.

Igy foly az egész minden lapon s minden személy szájjából egyformán.

Ehhez az affectált nyelvhez járulnak egyéb különösségek. Egy részt az, hogy minél hosszabb mondatokat igyekszik alkotni, vagy aztán gyakran nem fejezi be őket; továbbá, hogy nyelve sajátóságos vegyülekben a nyelvújítás előtti hosszadalmas szavakat és kifejezéseket a nyelvújítás legtulzóbb szavaival és mondásaival elegyíti; ezekhez sorakoznak tájszólási különösségei, olykor érthetetlen szavai, vagy a szavaknak nem kellő értelmében való (impropius) használata, helyesírás elleni nagyszámú vétségei, temérdék nyelvtani botlása,¹⁾ a szavaknak tájkiejtés szerinti írása. Mindezekre a kritika azt jegyezte meg, hogy az író nem érti eléggé a magyar nyelvet.

Azonban a kritika daczára²⁾ érzelmes ifjaink és leányaink kedves könyve volt még a 30-as években is egész Jósikáig s általában *Himfy szerelmei*-vel együtt olvasták. Megjelenésekor 320-nál több aláírója volt s még előkelőink is el-elábrándoztak mellette.

¹⁾ Az ily hibák miatti panasz általános volt. V. ö. pl. Beregszászi panaszát, Tud. Gyűjt. 1825. 3. s köv. I. Kölcsey F. Kritikai Lapok. II. 31. s köv. I. Bajza és mások ismételt kifakadásait a Kritikai Lapokban. III. 70, 78. I. etc. etc.

²⁾ V. ö. az említett bírálaton kívül Tud. Gyűjt. 1825. 104. I.

Népszerűségét leginkább abból a gúnyolódásból lehet következtetni, melylyel a *Kritikai Lapok* támadta meg 1831-ben épen azért, mert Himfyvel hasonlították össze, egy Himfy versformában írt „Náray Himfyhez¹⁾” cz. költeményben, mely valódi bírálatot foglal magában. E szerint Náray fölhevíti Himfyt, hogy románja értékét fejteggessék, mire ez megsajnálván őt, így válaszol: Munkád kellemekben és erkölcsben oly gazdag, mint a tél fűben s a száraz fa gyümölcsben; bája elriaszt, könnyűsége lenyűgöz s ha van benne jó, mástól van véve; a mű terve, a tárgy fölfogása, a styl, a benne levő pár költemény, a jellemzés „minden jobb ízlést megcsal²⁾”; érzés helyett zokogás s hideg indulatokkal telt, leleménye ó, compositioja rideg, hőse érzéseiben vak, beszéde olyan, mint az ittas bakteré, csupa panasz és pityergés; az egészben pedig a betyárság és gyöngédség váltakozik. Ennél a rossz költés messzebb már nem mehet; hideg-elős muzsa ihletéből eredt s az egész egy vén dada csevegése; „bajnokinak leírása parokás máz festése“ s lágy beszéde döcögős, mint a társzekér haladása; olvasása úntat, az érzést megfojtja a szívben; az ész bámul „ily rémítő vad csodán,“ minőt más nehezen írhatna; a legvidámabb szívet elaltatja, az ifjú hevet megfagyasztja s a bíráló a szerző gőgös előszava nélkül engesztelékeny volna, ha t. i. dicsőségét maga nem hirdetné annyira.

Hasonlóan szól egy „Máré-vára“²⁾ cz. epigrammjában u. ott:

Oh Máré, Máré! tetemes bűn, szörnye korunknak!

Gőg szüle, ámbátor életed árva, sovány.

Mátra nem oly sziklás mint stílusod; és mi szövésed?

Mostani kor pityereg hajdani pletyka miatt.

Ugyanott 1834-ből „Máré vára“³⁾ cz. a. egy harmadik epigramma így szól:

Maré vára dagadsz, szólj illy iszonyúra mi pöffeszt?

„A tengernyi pityer s a zivatarnyi sohaj.“

Talán e bírálatok voltak okai, melyek közül kedvező egy sem volt, hogy Náray több regényt nem írt,⁴⁾ de más részt a pityergő

¹⁾ I. 156. l.

²⁾ *Kritikai Lapok*. I. 161. l.

³⁾ U. ott. IV. (1834) 163. l.

⁴⁾ Egyebet írt még, leford. Romeot és Juliát (1842), írt több törv.-tud. munkát s utolsó éveiben ford. Nicleby Miklóst Dickenstől. Megh. 1870. máj. 11-én. (Vas. Ujs. 1870. 20. sz.)

sentimentalismus is a nemzeti romanticismussal lejárt magát vagy más irányt vett. Mert az érzelgés, mely lényegileg az ifjúkori képződés s a valódi világ közti ellentétén s az ifjú szív e miatti bánatán alapszik, soha a világból ki nem vész, ki nem veszhet s ennek a hangulatnak mindig is lesznek túlzó kifejezői, kik néha e hangulatnak különösen kedvező korban lépvén fel, nagy hatást bírnak kortársaikra gyakorolni.

FERENCZI ZOLTÁN.

Irodalmi Szemle.

A magyar szépirodalom története. A legrégebb időktől Kisfaludy Károlyig. Irta *Kardos Albert*. Budapest, 1892. A szerző célja az volt a maga nyilatkozata szerint, hogy a mívelt *magyar* olvasó közönségnek s érettebb tanuló ifúságnak, mely az irodalom jelenségeivel már ismerős, de az irodalmi alakokról és termékekről gondolkodni szeret, oly könyvet adjon kezébe, mely az iskolai rendszeresség nyűgéből kifejtve, a száraz adatok, évszámok, könyvczímek ballasztjaitól megszabadítva, könnyen, világos formában tárgyalja a magyar irodalom, főkép költészet fejlődését, a fejlődés mozgató eszméit és ez eszmék kiváló képviselőit, mely nagy vonásokban mutassa be a magyar irodalom épületét, nem minden törmelék darabját, hanem csak kimagasló oszlopok alakjait, a kikre egy-egy nagyobb épületrész támaszkodik, a kiket hiába tördelt-rombolt az idő ostroma, nem birt elpusztítani; mely lefényképezze azokat a korszakos írókat, a kiknek ragyogó vagy kevésbbé ragyogó sugárai nélkül nem teljes a magyar szellem és kultúra világossága. Mindenesetre szép cél és hálás feladat, melyet Kardos úgy gondolt a legsikeresebbeu megoldhatónak, ha egy *franczia* hirlap-beli cikkeinek gyűjteményével lép a *magyar* olvasó elé. Pedig könyve teljesen magán viseli születése bélyegét, mert nem a magyar szépirodalom, főkép magyar költészet fejlődésének története, nem a szépprózai és költői alakban megnyilatkozó nemzeti szellem alkotásainak rendszeres és összefüggő előadása az: csak a szépirodalom és költészet köréből egyes tetszetős kérdések taglalása, a mint az ember idegen hirlapnak és idegen közönségnek írhat; nem szerves egész, csak egyes vázlatok és szakaszok sorozata; nem a korok mozgató eszméinek és ez eszmék kiváló képviselőinek tárgyalása, mert éppen az eszmék, irányok, áramlatok és emberek egymásra hatása nagyon fogyatékos és hézagos, hiszen még a pogány nemzeti szellemmel és vallással sem foglalkozik, melyet a diadalmaskodó keresztény szellemmel és vallással aztán szembe állíthatna; még nemzeti hegedőseink (regőseink és igriceink) szerepének, az ősmagyar eposzeia kérdésének vizsgálatába sem ereszkedik, még középkori világi költészetünk maradványait sem méltatja kellő figyelemre. Még felszínesebb és hiányosabb a reformáció és ellenreformáció eszméinek, okainak, indítékainak és embereinek jellemzése; sehol a kor

lelkébe bele nem mélyed, megítélésében a bölcsélet magaslatára nem emelkedik, pedig az újabb történeti és irodalomtörténeti kutatások alapján minő érdekes és színes képeket rajzolhatott volna a XV-ik század szerzetes és apácza íróival szemben a XVI-ik század protestáns prédikátorainak és tanítóinak küzdelmes életéről, külön-külön vallásos, hazafias és regényes elbeszéléseikről! Kétségtelen, hogy Kardos könnyű és világos elbeszélő; de e tulajdonaival nem bírja az alaposságot és tartalmasságot összekötni. Az ő könnyűsége és világossága lépten-nyomon felszínességbe csap, a mi megengedhető a journalistának, de nem a tudósnak. Kardos sokkal inkább vázol és elnagyol, mint a XVI-ik század kezdeties drámájának teljes mellőzése, a XVII-ik század lyrájának gyarló bemutatása bizonyítja, semhogy művével a szakember a szerkezet és kidolgozás számos aránytalansága és fogyatékosága, számos apró hiánya és hibája miatt megelégedhetnék. Pedig tagadhatatlan, van néhány vonzóan megírt fejezete, mint a magyarok eredetéről és nyelvéről, a hun és magyar mondákról, mint a renaissance idejéről szólók, melyek ha nem is teljes, legalább *kerek* képet adnak. De itt is mennyi a hiány, mennyi a botlás! Még Báróczyt, Árnyst, Péczelit, Virágot sem méltatja többre, minthogy nevéket följegyezze; az olyan írók pedig, mint P. Horváth, Dayka, Bacsányi, Kármán, Kiss János, Vitkovics, Katona még névleg sem szerepelnek a szépirodalomnak ebben az új történetében, mely Kölcseyn végződik; Kölcseyt meg a Szemere Pál és hatása érintése nélkül írja meg, noha Szemerét külön sem tárgyalja. Még a renaissance fejezeteinek előadásában is olyan apró botlásokat ejt, hogy Kazinczy Ferenczet *néhány* évig járattja egy szepesi iskolában; holott *egyellen* évet töltött Késmárkon; hogy írói pályáját egy *német regény* fordításával kezdi, holott Magyarország földrajzával kezdte meg; hogy a magyar irodalommal Kisfaludy Sándor 70 éves *születése* napjára ület ünnepet, holott *neve napján* volt az, hogy azt állítja, miként Balassától Kisfaludy Sándorig *nem* lépett föl szerelmi dalnok, holott Ányos, Dayka, Kazinczy is előbb művelte a szerelmi lyrát; hogy a Csokonai „nyers diák ízlését a Gvadányi durva katonaműveltségével“ megegyezőnek mondja, holott az öreg generálisnak, ki a nagyszombati egyetem egyik kitünő növendéke volt s a baccalaureátust is megszerezte, nem a *műveltsége* volt durva, csak a *szája* dancos; hogy a Csokonai költeményei jó részét már a költő életében is csak férfi-társaságban élvezhetőnek mondja, holott azok jó része ma is inkább közkézen foroghat, mint a *Nana* és *Germinál*; hogy Berzsenyit is „*consilium abeundi*“-val meneszti el Sopronyból, mint Csokonait Debreczenből, holott mind a kétszer atya *önként* vitte haza; először, mert a katonaságtól féltette, másodszer, mert költői hajlamainak követe helyett gyakorlati életre, gazdaságra szánta; hogy Kölcseyt többször küldeti követül országgyűlésre, holott csak *egyszer* volt követ s akkor sem végig; hogy Kölcsey kritikai eljárását *ferdeségnek* és *tapintatlan-ságnak* mondja, holott rögtön, a reakövetkező lapon meg azt vallja, hogy kri-

tikáért *nem becsülhetjük eléggé*, mert nagy merészen *útat tört* a kritikának, példát adott a *tulományos* és *elvi* fejtegetésre, s a kritikát az irodalom hathatós tényezőjévé tette, hogy a Kölcsey politikai beszédei közül *különösen búcsu-beszédét* tartja emlékezetesnek, holott annak a 86 sornak *csak a lemondás ténye*, az országgyűlésről távozása adott jelentőséget. Valóban a Kardos könyve nem a magyar irodalom épülete nagy vonásokban: csak az épület elnagyolt és sok helyen elhibázott vázlata.

(Sz. K.)

A protestans pápens és sajtó. Irta *Ballagi Géza*. Budapest, 1892. — A magyarországi politikai irodalom történetének érdemes szerzője e cím alatt új művet bocsátott közre, mely voltaképp a *Protestans Szemle*beli tanulmányának lenyomata csak. De méltó volt kiadni külön is, mert híven, élénken nemcsak a napi sajtó és röpiratok oly ritka ösmeretével, a hazai és külföldi termékek oly bő felhasználásával rajzolja azt az egyházi küzdelmet, melyet a magyar protestansok az ötvenes évek végén megvíváltak, a mint ő rajzolhatja, kinek rendelkezésére áll a Ballagi Mór híres *protestans* könyvtára, s a maga 4000 kötetet tartalmazó politikai röpirat-gyűjteménye: de adatait a család hagyományaiból és levelezéseiből is számos nagybecsű részlettel egészíti ki; úgy, hogy nem egy írónk, mint Székács József, Ballagi Mór, Révész Imre életének és pályájának tanulmányozója a nemzeti irodalomtörténet szempontjából is forrásul használhatja. Ballagi Géza jó tulajdonai, melyeket *Politikai irodalomtörténete* feltüntetett, a lelkiismeretes kutatás, a rendszeres feldolgozás, a pártatlan felfogás, a folyamatos előadás, melyek minden valamirevaló történetíróban nélkülözhetetlenek, megtalálhatók itt is; de meg van egyszersmind nem egy helyütt *styljének* bizonyos pongyolasága, hangjának nem egyszer bizonyos érdekesége, mi művének nem történeti értékéből, csak elbeszélése választékosságából von le. Különben essayje könnyen írt, tanulságos dolgot, melyet érdemes elolvasni, érdemes nemcsak *protestansnak*, de *katholikus embernek* is; mert ebben az egyházi küzdelemben nemcsak a protestansok életérdeke és erkölcsi ereje szerepelt, de a *katholikusok részvéte és egyetértő támogatása* is. Mert soha nagyobb egyetértés Magyarországon az emberek közt nem volt, mint ebben a korban. Pártok nem álltak egymással szemben, mondja Ballagi. Megszűnt a felekezetek és nemzetiségek torzsalkodása. A *katholikusok*, kiket a konkordátum szintén a történeti jog alapjánól taszított le, a közös szerencsétlenség elhárítása végett fegyverszünetre léptek *protestans testvéreikkel*; s a sikeren érzett örömben, s a balsiker okozta levertségben hűségesen megosztottak egymással, úgy, hogy *Jókai Mór* az egy akol és egy pásztor énekét zenghette el. Így lett a protestans küzdelem — nemzeti küzdelem a pápens, az absolutismus, az egységes Austria és kormánya ellen, mely e nyílt parancssal és a magyarító rendelettel meg akarta semmisíteni a protestansok szabadságát és önkormányzatát, mert el akarta nyomni

egyházukat és meg akarta mótelyezni iskolájokat. De a mint megjelent, 1859. szeptember 1-én, a protestantizmus vezérférfiai: Vay Miklós, Prónay Gábor, Zsedényi Ede, Tisza Kálmán, Török Pál, Székács József, Ballagi Mór, Balogh Péter, Filó Lajos, és annyi más eszélyes tapintattal és férfias bátorsággal sorakoztak ellene, és szembe szálltak minden üldözéssel és zaklatással, minden fenyegetéssel és kegyvesztéssel. Sőt a menekültek is: Kossuth, Jósika Miklós, Ludwigh János, Horn Ede, Szarvady Frigyes részint röpiratokkal, részint hirlapi cikkekkel is bele szóltak a nemes és nagy harciba, mely a magyar kérdést újra egész Európában szőnyegre hozta. S Nyugat-Európa új elismeréssel és csodálattal látta ezt a kis nemzetet, mely megfogya bár, de törve nem, élt és küzdött megint a maga igazáért! S bár a kormány erőszakkal ijesztett, pénzzel vesztegetett: a pátenst nem bírta elfogadtatni, csak némely lutheránus tót egyházi községekben. Prónay Gábor kimutatása szerint 1860. márczius végéig 226 község rendezkedett a nyílt parancs értelmében, s 333 egyház nem fogadta el azt. S hasztalanul lón *Kuzmány Károly* bécsi theologiai tanár superintendens, hasztalanul jutott a gyűlöletes *Hurbán* és *Hodzsa* előkelő egyházi méltóságra, hasztalanul izgattak Magyarországon önálló szláv egyház alakítására: mindez csak a patens bukását készítette elő; úgy, hogy a bécsi kormány megtört, a patenst 1860. május 15-én visszavonta; egyelőre a patens szerint szervezett egyházakat ez alakjukban még megtartotta ugyan, hogy a visszavonulás szégyene kisebbnek lássék: de az önkormányzathoz hiven ragaszkodó gyülekezeteknek és testületeknek a gyűlések tartását és képviselőik választását már megengedte, a mire csakhamar a *történelmi jog* teljes elismerése, néhány évvel utóbb az *alkotmány* helyreállítása következett. A ki ezt a küzdelmet meg akarja ismerni, olvassa el a Ballagi Géza művét, mely épp oly élvezetes, mint tanulságos munka, s nem egy ma is szereplő államférfiünk, mint *Vay Miklós*, *Tisza Kálmán* jellemére vet érdekes megvilágítást. (Sz. K.)

Vitkovics Mihály élete és irodalmi működése. Irta *Nicóra János*. Kolozsvár, 1892. Ily czímen jelent meg egy kilenczven lapsos dolgozat, mely a fiatal szerzőnek első kísérlete. Bár a maga egészében szorgalmas olvasásra, helyes felfogásra, Vitkovics életének és működésének alapos ismeretére vall: a kezdő fogatkozásai újra meg újra feltűnedeznek benne. Nem szólva helyes írása következetlenségéről a latin szók használatában, néhány magyartalanságáról egyes szók alkotásában és mondatok fűzésében, csak pár ifjonti túlzására és elsietett ítéletére mutatunk reá: minő a bevezetésben mindjárt az az állítása, hogy a hol virágzó az irodalom, ott a nemzeti élet a politikai téren is virágzó, (3. l.) pedig hogy e tétel ily egytetemes törvényül meg nem állhat, bizonyítja éppen nemzetünk példája az alkotmány visszaállítása előtt, mikor a politikai elnyomás ellenére az irodalom emelkedett; minő a Vitkovics népdalainak jellemzésében az a nagy mondása, hogy a költő

szerelme mélyebb, mint a tenger feneké és magasabb, mint a csillagjárás (41. l.), vagy a minő Vitkovics népdalköltői hivatásának az a túlbecsülése, hogy ha a classicizmushoz át nem pártol, nem csak a magyar nemzetnek a népies költészet terén teremtő példa-adója, de *Európának* is (58. l.), a népiesség feltámasztója lehet! Még ha Vitkovics lángész is, a mi nem volt, nyelvünk elszigeteltsége miatt Európára ki nem hathat. Vagy kihatott-e Révay Miklós a történeti nyelvtudomány megalapításával? Nem Grimm és Bopp nevéhez fűzik-e ennek diességét mai nap is. Különben Vitkovics elég jeles népdalköltő, de szerelmének olyan tűneményes mélysége és magassága sehol sem fedezhető fel, nem még Lidi iránt sem, kinek búcsú-levelét a szerző hibásan veszi *hiteles* bizonyítékul, mert minden valószínűség szerint az csak költött levél. (15. l.) S mégis emez apró hibák és a hasonló apró elvétések daczára e dolgozatot teljes örömmel és megelégedéssel olvastuk el, mert a szerző oláh eredete mellett jó magyar hazafias érzéséről, annak őszinte vallásáról tesz bizonyosságot. Már maga a választás, hogy éppen Vitkovicsot, ki hű szerb létére a legigazabb magyar, ki fajszeretétét magyar hazaszeretetével a legszebb összhangba tudja olvasztani, vette vizsgálatá és tanulmánya tárgyául, jellemzi a szellemet, melyben Nicóra megindult, mintha csak e derék és érdemes írónk követendő példája lebegne lelke előtt; a szeretet pedig, melylyel Vitkovics életét, s mint népdalköltőnek, mese írónak, epigrammatistának írói érdemét megítéli, majd leveleit, drámai kísérleteit és alanyi regényét ismerteti, még nyiltabban beszél mellette, mert Nicóra kiváló súlyt éppen mindig a Vitkovics magyarságára és hazafiságára fektet, abbéli meggyőződésében, mint mondja, hogy minden magyar ember első és főkötelessége a magyar nyelv terjesztése és művelése, mert csak ez által lehet erős a nemzet. S ennek kifolyása volt a Vitkovics minden elve, szava, tette. Vajha őrizze is meg szerző ezt a szellemet egész pályafutásában, mert akkor tesz leghasznosabb szolgálatot fájának is, hazájának is, melynek bár különböző nyelvű fiai, de mindnyájan fiai vagyunk. (Sz. K.)

Két oklevéltani munka. — Az oklevéltan nálunk nagyon kevésé kultivált tudományág, pedig egyik legfontosabb segéd tudománya a történelemnek. A mire külföldön egész szakiskolák (a bécsi „Institut für oesterr. Geschichtsforschung“, Németországban a Waitz-féle berlini s más seminariumok, a „Monumenta Germaniae“ írói köre, Franciaországban az „École des chartes“, Rómában a különféle történelmi intézetek) vannak berendezve: az nálunk eddigelé inkább csak autodidacta műkedvelők s egy-két alaposan képzett szakember ügybuzgalma által műveltetett. Azért nem csoda, ha a magyar oklevéltan tágas mezeje még legnagyobbbrészt parlagon hever. Pedig hogy az oklevéltanra nálunk is sok szép feladat vár, azt eléggé bizonyítja az az egy-két százados tollharcz, a mely némely nagyfontosságú régi oklevél körül eddig is vívatott, s oklevéltáraink rohamos szaporodása. Azonban a

diplomatika művelésének terén nálunk is kezd derengeni az új-kor hajnala. A haladás örvendetes jeleiként kell tekintenünk azon két jeles oklevéltani tanulmányt is, melyek csak az imént egymásután jelentek meg, s melyeket röviden ismertetni kívánunk. Mindakettő első királyaink okleveleinek egy-egy érdekes csoportjával foglalkozik: az egyik szent István király összes ismert okleveleit veszi bírálat alá s kimutatja, hogy közülök melyik igazi, hiteles, s melyik koholt, hamisított s mint ilyen régi, úgyszólván százados vitákat akar eldönteni; a másik Kálmán király okleveleit ismerteti, elemzi s belőlük általános tanulságokat állapít meg az Árpád-kori királyi kancellária s a legrégebb magyar diplomatika ismeretére nézve. Mindkét munka nagyon megérdemli, hogy velök foglalkozzunk. Az egyik:

Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, írta *Karácsonyi János* dr., kiadta a M. T. Akadémia történelmi bizottsága. Tárgya közérdekű és történelmünkben oly nagy fontosságú, hogy egész irodalom képződött körülötte egy évszázad folyamán, főkép a pannonhalmi apátság alapító levele és az u. n. Szilveszter-féle bulla (szent Istvánnak adott pápai kiváltságlevél) valódi vagy hamis volta felett. Az előbbinek hitelességét már eldöntötte Fejérfataky (alább említendő munkájában), az utóbbinak koholt voltát bizonyította már 1747-ben Schwarz Gottfried s azóta annyian mások, újabban Knauz Nándor. A többi szent István-kori oklevelek valódisága is állandó vita tárgyát képezte, úgy, hogy alig maradt oklevél szent István korából, melynek igazi voltát egyik vagy másik történetírónk kétségbe ne vonta volna. Karácsonyi, midőn e vitába beleszól, külön vizsgálat tárgyává tesz minden egyes oklevelet s a diplomatika tudományát és tanait híván segítségül, ennek útmutatása, módszere szerint keresi a külső és belső ismertető jeleket, a melyek alapján az egyes oklevelek valódi vagy hamis volta felett ítéletet mond. A vizsgálat tárgyát képező oklevelek a következők: 1. *A ravennai adománylevél*, melyben szent István a ravennai Vasas-Szent-Péter-monostor részére évenként 25 márka ezüstöt biztosít (eredetije ismeretlen, kelet nélküli). 2. *A veszprémvölgyi apátság-monostor alapítólevele* (görög nyelven, eredetije nincs meg, kelet nélküli). 3. *A pécsi püspökség alapítólevele* 1009-ből (eredetije ismeretlen). 4. *A veszprémi püspökség alapítólevele* k. n. (1257. és 1295-iki átiratban maradt fenn). 5. *A pécsváradi apátság alapítólevele* 1015-ből (eredetije nincs meg, későbbi átiratokból adatott ki). 6. *A pannonhalmi apátság kiváltságlevele* 1030. tájáról (eredetije a győr-szent-mártoni apátság levéltárában őrzik). 6. *A nyitrai püspökség alapító oklevele* 1006-ból, a mely oly ügyetlen hamisítvány, hogy történetírónk eddig is már koholtnak ítélték. 8. és 9. *A zalavári apátság alapítólevelei*, egyik 1019-ből, a másik 1024-ből (másolatban maradtak fenn). 10. *A bakonybéli apátság alapítólevele* 1037-ből. 11. *A Szilveszter-bulla* szent István király számára 1000. márcz. 27-éről, mely 1644-ben látott először napvilágot,

mely felett másfél százados irodalmi vita folyt, s koholt volta bebizonyított. — Karácsonyi közli az egyes oklevelek legjobb másolatait s alapos vizsgálat, összehasonlítás tárgyává teszi azok tartalmát, alakját, stylusát, főkép három fő szempontból: 1. hogy megegyezik-e az oklevél tartalma a kor viszonyaival, 2. az egykorú oklevelekkel, 3. a későbbi hiteles oklevelek adataival. S ezek alapján a következő eredményre jut: hogy a pannonhalmi apátság kiváltságlevele eredeti ugyan, de nem 1001-ben kelt, mint azt eddigelé hitték, hanem 1030. táján, mert az oklevél utolsó három sora (mely az 1001-ki datumot tartalmazza) későbbi jóhiszemű hozzá toldás. *Eredetinek* bizonyítja Karácsonyi ezenkívül a ravennai, veszprémvölgyi, pécsi, veszprémi és pécsváradi alapító leveleket; *koholtnak* a nyitrai, zalavári és bakonybéli alapítóleveleket. Kimutatja végül, hogy a Szilveszter-bulla néven ismeretes írat egészen újkori 1576. után készült hamisítvány, bár szent Istvánnak csakugyan volt egyházi jogi kiváltsága, ámde azt csak 1015. után kapta és csak az ő személyére szólt. — Karácsonyi oklevél kritikája alapos szakképzettségéről, széleskörű tudásról és éleselműségéről tanúskodik; vizsgálódásainak eredménye egyik másik vitás kérdést kétségtelenül eldönti, de némely tévedését már azóta is kimutatták (Fejérpataky pl. a bakonybéli apátság birtok összeíró levelének mikor készítettéséről) s bizonyára még ezután is sok tinta fog folyni a szent István király oklevelei hitelessége kérdésében. — A másik munka:

Kálmán király okleveleiről, dr. *Fejérpataky* László nagybecsű tanulmánya, a mely az Akadémia Értekezések között egy vaskos füzetben (87 lap) jelent meg, Kálmán király pecsétjének és két, eddig ismeretlen oklevelének hasonmásával. Fejérpataky a magyar diplomatikának ez idő szerint kiválóbb és leghivatottabb művelője. Mint a bécsi történetkutató intézetnek egykori tagja s a nagy hírű diplomatikus *Sickel* tanítványa, kiváló készültséggel és nagy előszeretettel szánta magát a magyar diplomatika művelésére s e téren eddigelé három nagybecsű művel gazdagította szegényes diplomatikai irodalmunkat. Első munkája volt a pannonhalmi apátságnak szent István királytól kapott kiváltságleveléről szóló tanulmánya, a melylyel e sokáig vitatott oklevél eredetiségét bebizonyította. Második alapvető diplomatikai munkája az Árpád-kori királyi kanczelláriáról szólt. Ezekhez sorakozik most Kálmán király okleveleiről írt tanulmánya. Kálmán királyról *öt eredeti* oklevél maradt reánk: 1. a *veszprémvölgyi apácák* részére 1109-ben kiadott oklevél (két különböző, teljesen egykorú szerkezetben); 2. a *zobori apátság* vámjairól és tizedeiről szóló 1111-iki ítéletlevél; 3. a *zobori apátság* birtokait felsoroló 1113-iki diploma, s 4., 5. *Dalmátia* részére kiadott két hiteles eredeti oklevél 1102-ből és 1103-ból. Ezeket mindössze öt más, valódi eredetiben fennmaradt oklevél előzi meg az első Árpádok korából, u. m.: a *pannonhalmi apátság* alapítólevele szent Istvántól 1030-ból, a *tihanyi apátságot* alapító *Endre* királytól 1055-ből; a *pannon-*

halmi apátság birtokairól szóló szt. Lászlótól; a *bakonybéli apátságé* ugyancsak szt. Lászlótól és Dávid duxnak szt. László pecsétjével megerősített adománylevele a *tihanyi apátság* részére; az utóbbiak kelet nélkül. Ezekhez sorakoznak közvetlenül a Kálmán királyi ugyanannyi számmal. Tekintélyes sorozatot képeznek tehát első királyaink gyéren fennmaradt oklevelei között. Ezeknek kettejét (a zobori apátságot illetőket) maga Fejérpataky fedezte fel nemrégiben a nyitrai püspöki levéltárban, a hol eddigelé lappangottak, csodálatosképen fennmaradván azon háromszoros pusztulásból, mely e levéltárt az 1241-iki tatárjárás, az 1271-iki cseh pusztítás (Ottokár betörése) s Csák Máté dúlása, Nyitra felégetése alkalmával érte. Szövegek (későbbi átírások következtében) eddig sem volt ismeretlen, de oly rosz másolatban maradtak ránk, hogy az eddig nem is sejtett eredetiek felfedezése diplomatikánkra nagyfontosságú. Ezeknek pontos szövegét és hasonmását is közli Fejérpataky. Ez oklevelekről írt tanulmányában több érdekes tanulságot állapít meg. A bakonybéli apátság javait összeíró oklevélről kimutatja, hogy a conscriptio összeállítója előtt szt. Istvánnak egy oklevele feküdt, a mely nem lehetett más, mint az apátság alapítólevele, mely a panonhalmihoz hasonló formulákkal bír. E pár sor tartotta fenn a bakonybéli apátság alapító oklevelének töredékét és nem az a koholt szöveg, a melyet oklevéltáraink annak adnak ki. Kimutatja Fejérpataky azt is, hogy régebbi okleveleink számos darabját nem a királyi kancelláriában készítették, hanem azokat egyes egyházak már előre készen tartották, hogy alkalom adtán, pl. a király látogatásakor arra a királyi megerősítést a pecsét ráfüggesztése által kinyerjék. Így pl. Kálmán király a zobori apátság számára adott két (1111. és 1113-iki) oklevelének szellemi szerzője Godofredus zobori apát; a király az előzetes jóváhagyáson kívül csak a megpecsetelés által járult hozzá; jöllehet az oklevél az ő neve alatt kel. Kálmánnak Dalmátia részére kiadott oklevelei szerkezet tekintetében teljesen elütnek a magyar egyházak részére adottaktól és egész külön csoportot alkotnak, a mely a régi délszláv és dalmát oklevelekhez közelebb áll. Az érdekelt egyházak tehát itt is kész oklevéllel léptek a király elé, a melyet a vidék gyakorlata szerint szerkesztettek. A királyi kancellária ténykedése ebben az esetben legfőlegbe csak a megpecsetelésben nyilvánul. Azért van aztán az, hogy a királyság első százada végén s második századában a szent István korabeli egyöntetű kancelláriai praxis helyébe igen változó szövegezésű oklevelek lépnek, melyekben egyező formulákat hiába keresnénk. A külsőségben I. Endre még megtartja (pl. tihanyi oklevelében, 1055.) szent István formuláit, de a lényeg, a szöveg már nem a régi; kuszált; hol a király beszél, hol az oklevél írója. A XI. század végén még nagyobb a visszaesés: az oklevelek lassan az elbeszélő stylumot veszik fel, a király meg sem szólal bennök, csak egy-egy kifejezés utal arra, hogy királyi oklevelek. A visszaeséssel megkezdődik az ingadozás, egyöntetű

kancelláriai gyakorlat nincs s a XII. század közepéig sehogyszem tud megállapodni a magyar oklevél-forma. Kálmán király oklevelei egymástól mind elütők. Nem esoda, midőn a zobori okleveleket a zobori kolostorban, a veszprémvölgyit az apácák szorgalmazására, a dalmátokat Dalmátiában írták. Nálunk tehát a kancellária kibocsátotta kezéből a királyi oklevelek kiállításának kizárólagos jogát. A külföldön is előfordul ez, de ott legtöbbször megelégszik az érdekelt egyházzal, hogy nem tisztázatlanban, mint nálunk, hanem egyszerű fogalmazványban terjeszti a kancellária elé a kiállítani kívánt oklevél szövegét. Ebből az is következtethető, hogy ebben az időben rendes szerkezettel bíró királyi kancelláriánk alig volt. A királyi kancelláriának, mint szerves testületnek nyomait csak II. Béla ideje óta kísérhetjük figyelemmel. — Nevezetes tanulságok ezek diplomatikánk első századaiból, melyek az oklevelek hitelességének megbírálásánál szem előtt tartandók. Fejérpataky diplomatikai bűvárlatainak szép eredményeket köszönhet zsenge korát élő oklevéltanunk. Kálmán király okleveleiről írott szép tanulmánya nagybecsű adalékokkal járul Árpád-kori diplomatikánk ismeretéhez. (Sz.L.)

M. Guérin, La Question du Latin et la réforme profonde de l'enseignement secondaire. Paris, 1890. — A középiskolai reform az oktatásügy napi kérdése: mondhatnám a szellemi valuta rendezés kérdésének, mert úgy látszik a teméntelen reformjavaslatból és szaktanácskozmányból, hogy a tanuló ifjúság, a tantervek nagyméretű igérvényei mellett is, csekély értelmi és erkölcsi érczalappal kerül ki az iskolákból.

Szerzőnk szerint a középiskolázás reformját megköveteli az élet, mert a létért küzdés az egyesek és nemzetek közt hovatovább mind hevesebbé válván, mind az egyesek, mind az állam java úgy hozza magával, hogy mindenki a lehető legjobb fegyverzettel menjen a harcba. E végre kétféle nevelés kell: általános és szakszerű.

Az emberiséget képzelhetjük egy örök életet élő egyénnek, a ki élete szakaszaiban folyvást tudná az előző időben szerzett ismereteket, természetesen legjobban ismervén mindig a legközelebbi korszakokat. Ám az egyesre nézve terhelő lenne ez a tenger tudás, s hogy hozzá férhessen, le kell apasztani, hogy áttekintő ismétlése legyen az az emberiség élete legáltalánosabb természetű nyilvánulatainak. Értelmi szempontból ez ugyanaz, a mi embriologialag történik, midőn az élő lény fejlődése rövid sorozatban ismétli az egész faj fejlődésének átalakulásait. Hiszen a tudomány nem egyéb, mint az emberi működés kifejlésének története kezdettől fogva máig. A ki ezt részletesen ismerné, tudná mindazt, a mit tudni lehet; a ki pedig a fajra nézve érdekes mozzanatokot ismerné, éppen csak azt tudná, a mit tudnia kell. Az egyén erejével és idejével való gazdálkodás szempontja megkívánja, hogy az emberiség élettörténetét megrövidítsük; de oly formán, hogy a fontos tények sora érintetlen maradjon. Az ekként megszürt ismeretőkének az új nemzedékekkel közlése célja az oktatásnak. Az őskőtől

kapott ezt az örökséget, saját szerzeményeinkkel bővítve, nekünk is át kell adnunk utódainknak.

Az oktatás két részre szakad: *általánosra* és *szakszerűre*. A középoktatás, mint általános: neveli az embert; tehát sem orvost, sem ügyvédet, sem történetírót, sem vegyészt, sem természetvizsgálót nem nevel, hanem egyszerűen műveli az embert. A szakoktatás feladata ellenben a gyakorlati életben működő munkást művelni. Az általános tanulmányok kezdője a cosmogonia, mert az emberiség történelmét a természet történelme előzte meg. Az emberiség fejlődésével való ismerkedés követné ezt, a mint azt i. megvalósult a nyelv és gondolkodás történelmében, az ipari és művészi fejlődés, a vallásos, a bölcséleti és a társadalmi meg tudományos fejlődés történelmében. A nyelv történelméhez járulna az ének, rajz, számtan és geometria, mint megannyi specialis nyelv. Mindezekre elegendő lenne hat év (10-től 16 éves korig); s aztán jönnének a szaktanulmányok 16—20 vagy 21 éves korig; a jogi, orvosi, művészeti, földművelési, kereskedelmi, ipari, katonai s más szakiskolákban. A szakoktatás annyit érne, a mennyit ér az általános; s a munkás annyit érne, a mennyit ér az ember; és a mennyit ér a polgár, annyit érne a társadalom.

Az oktatás gerinczét alkotnák az elemi iskolában az anyanyelv, a zene, rajz, mathesis a középiskolában ugyanaz, csak hogy az élő és ókori nyelvekkel kibővítve, és magasabb fokon. Az ókori (classicus) nyelvekre főképpen az erkölcsi és értelmi nevelésért van szüksége a leendő polgárnak; azokat semmi sem helyettesítheti, de más módszerrel kell tanítani. A latin legyen a román nyelvek (francia, olasz és spanyol nyelvek) alapja, melyeket leghasznosabb és legkönnyebb tanulni a francziáknak. Tehát a latinnal egyszerre három élő nyelvet tanulhatna az ifjú.

A görögöt, mint élő nyelvet kell tanítani, s az új görögörről kell rámenni Homér és Demosthenes nyelvére. Ehez a négy nyelvhez jőne mint kötelező az angol nyelv, és — ha lehetséges — a német. Eme hat élő nyelv tanulása közben öt-hat év alatt az irodalmakban is szép eléhaladást tehetne a növendék, nagyobbab mindenesetre, mint jelenleg tíz év alatt. (?)

Az általános oktatás e mellett felölelné a természet és az emberiség történelme főbb ágazatait: tehát a geológiát, palaeontológiát, embryológiát, anatómiát, összehasonlító élettant, a természetrajzot és az általános földrajzot. Ezekhez járulna az emberiség ipari, művészeti, vallásos és philosophiai fejlődésének konkrét és nem dogmatikus vázlata.

Ime Guérin szerint az az élő encyclopaedia, melyhez csak hozzá való test és szellemi szervezet kellene, azaz a javasolt középoktatási reform bevezetésüel előbb a természetnek kellene reformálni testi és szellemi szervezetünket, mert azt a sok nyelvet és tenger tanulmányt másképpen lehetetlen volna az ifjú szervezetnek elbírnia. (F. L.)

Különfélék.

Poncianus historiájának forrása. — A magyar elbeszélő próza e nevezetes maradványának közvetlen forrása eddig nem volt kimutatva. *Toldy* „A magyar költészet történetében“ (2. kiadás, 132. l.) azt állítja róla, hogy egy névtelen „valamely német szerkezetből“ fordította, *Beöthy Zs.* is („A magyar szépprózai elbeszélés“ 99. l.) úgy vélekedik, hogy „Poncianus *kétségtől* németből van fordítva“. Poncianus közvetlen forrása azonban nem német, hanem latin versio, mint ezt *Murko M.* a „Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte“ utolsó füzetében kimutatta (26. l.) Czikke, melyhez az anyagot a „Historia septem sapientum“ cseh, lengyel és orosz fordításainak vizsgálata alkalmából gyűjtötte, a történetnek különböző versioival foglalkozik, adalékokat nyújtva a latin, német, holland, francia, spanyol, angol s magyar, meg a „Gesta Romanorum“-ba felvett szövegek történetéhez. Minket közelebbről a latin szöveg s a magyarnak ehhez való viszonyát illető fejtegetések érdekelnek. Az első 16 kéziratban s 9 nyomtatványban maradt reánk. A kéziratok — az egy innsbrucki kivételével — melyet nem rég *Büchner Gy.* adott ki, (Die Historia septem sapientum der Innsbrucker Handschrift v. J. 1342.—1889.) mindeddig ismeretlenek, s így nem lehet megállapítani, mennyiben felelnek meg a későbbi nyomtatványoknak. Ez utóbbiak két csoportba oszthatók; az egyikbe tartoznak ama kiadások, melyeknek címe; „Historia septem sapientum Romae“; a másik csoportba tartozók „Pontianus. Dicta aut facta septem sapientum“ címet viselnek. Ez utóbbi csoport két kiadást foglal magában: a *strassburgit* 1512-ből s a *bécsit* 1526-ból. Az utóbbi rendkívül hibás s technikailag is rossz utánnyomása az elsőnek, de bennünket annyiból mégis érdekel, mert valószínűleg ez az eredetije a magyar „Poncianus“-nak. *Valószínűleg*, mondjuk; ugyanis *Murko* sem állapítja meg véglegesen a magyar s latin szövegek viszonyát, csak annyit bizonyít be minden kétséget kizárólag, hogy a magyar fordító vagy a *strassburgi* kiadás, vagy ennek *bécsi* lenyomata után dolgozott. A cím egyezésén kívül erre mutat a harmadik böles neve *Malkiorak*, melynek az összes német nyomtatványokban *Waldach* felel meg (az innsbrucki kéziratban s a legrégebb latin incunabulumban *Malquidrac*); erre mutat továbbá a spanyol király fiának neve: *Sydo* (*Heinrich Gusztáv* kivonatában, „Figyelő“ VI. k. 39. l. „spanyol *zsidó* király fia“), melylyel szemben a német szövegekben *Geydo* v. *Geydon* alakot találunk. Ezek után kívánatos volna, hogy valamelyik irodalom-történészünk utána nézne annak, vajjon a szóban levő két latin kiadás közül melyik, a *strassburgi-e* v. a *bécsi* közvetlen forrása a magyar Poncianusnak.

(B. J.)

Óda Báróczi halálára. — Folyóiratunk 1889. folyamában (83—88 l.) ismerttettem egy füzetkét, mely Kolozsvárt 1811-ben Báróczi

halála alkalmából jelent meg az ő dicsőítésére. A Petrik-féle „Magyarország bibliographiája“ nem említi. Ugyanez évben jelent meg szintén Báróczy emlékére egy másik kis füzet is „*Hazafiúi Tisztelet a' jó Példa adásért Ujolah Báróczy Hamvaihoz.*“ Kolosváronn. Nyomt. a' Réf. Koll. betüivel. 1811.“ (6 számozatl. levél) cz. a. julius hóban, melyet az említett bibliographia szintén nem ismer. ¹⁾ A füzetke jellegéje: „Ujolah el-mondom, s hogy tartson örökre, leirom.“ Virág B. A füzet tartalma: Virág Benedek „*Tavaszkori*“ cz. ódája 2 végső szaka: „A' veszendők közt“ etc.; Nagy Ferentz (Vályi) következő négy sora:

Ha végre nyugszik hantok alatt porod,
Tisztelve Polgár-társaid áldanak:
Halmod' ki rakják cziprusokkal,
Mellyeket ingat ezer sohajtás.

Erre jön: „*Lanti-dal Báróczy Hamvaihoz*“ Sombori Lászlótól s „*Az Olvasóhoz*“ címmeel egy kis értekezés-féle Kenderesitől (Felsőszálláspataki Kenderesi Mihálytól, ki ekkor gubernialis secretarius volt a schematismus szerint) a görög és római mértékű versekről, melyben e formák elsőségét vitatja a cadentiás versek felett. „Nagy hiba lenne, mond, hogyha a' Magyarok gyöngy kereksegü Nyelveket, mely a Göröggeel vetélkedhetik, továbbra-is idegen, és a tudatlanság' Századaiban modivá lett, rámára füznék, avagy annak felséges voltát, főbbképpen a' rendek végein kolompolni szokott, egy formájú tzöllönkökbe keresnék: midőn maga még a' Magyar Nemzeti Tántz is, az Adonicumok tactusát tartja, és a' sarkantyuk-is rend-szerént éppen azt ütök.“ A tudományokban hátrább állunk a nyugati nemzeteknél, mert ezeket nem míveltük nemzeti nyelvünkön; de a mértékes versben már is meg kezd-tük őket haladni, a mint „sok derék, és halhatatlan érdemü Hazánkfiái megbizonyították.“ ²⁾

Sombori ódájában, mely a füzet legfontosabb darabja, dicsőítvén a görög és római költőket, a magyarok közül Virág Benedeket, Berezsenyit és Nagy Ferenczet s megjegyzevén, hogy a hírrel nem koszorúzott érdem és a tétlenség közt nincs különbség a maradék szemében: így folytatja:

Bároczy! hát mi hagygyuk-e, hogy nemes
Emberkedésed szintelen éjszaka
Setét homályával fedődjék?
Nem vagy enyészet alá rekesztve.
O nemzetének fényes egét jeles
'S bölts oktatással hinteni tudta, mint
Szép Csillagokkal, és világot—
Kölcsönözött lobogó tüzével.

¹⁾ Általában százakra (ha nem pár ezerre) megy a Petrik-féle bibliographiából kimaradt könyvek száma.

²⁾ Kenderesi classicai hajlamairól és Somboriról l. fenti közlésemet. Erd. múz. egyl. Kiadv. VI, 83—88 l.

Nem, nem, ne hagygyuk, hogy jeles érdemit
 Poshadt penésznek lépje salakja bé:
 Mert tudja jot tettit Hazája
 'S áldja *Maros*, 's *Duna* viz ivója.
 Én a' kövek közt tsattogó *Sztrigy* vize
 Zugása mellett egybe-szedett erőn
 Pengettetem fényes Nevének
 Tiszteletét rebegő hurokkal.

Ezután Isokratest, Xenophont és Cicerot dicsérvén azért, a mit saját nyelvökért tettek, folytatja:

Magyar! Hazánkban így ditsekedhetünk
Bárotzival, mi! mert erősithetem
 Bátran; ditsögére mondva,
 Hogy Magyok' *Ciceroja* volt ő.
 Az ő Barátji, mint ama *Trojai*
 Hadnak Vidékén, általa lettenek
 Derék vitézek: kik törődnek
 Nemzetiség meg-erősödésén.
 Illy' volt ezek közt *Bartsai Abrahám*
 Tudott szemelni szót Magyar izre jól.
 Ily tiszta, sőt bő téj-fojásu
 Kellemetes szavain *Kazintzy*:
 A' ki verejték-zápora hulva-is,
 Tövet keresni válogatott szerü
 Szokat szeret, 's bokréta formán
 Drága virágait egybe kötni.
 Kár hogy nem üzi *Dantzkai* a' maga
 Nyilatkozottabb lelkinék ösztönét;
 'S erős tehetségét beszédben
 Közleni nem siet a' világgal,
 Nyelv-mesterünk fog fényleni, mint remek
 Munkája példánk. Nagy nevezet lesz a'
Bárotzi Név, mindkét Hazánkban:
Mig szereti Magyar a' Hazáját.

E füzetet szintén Kenderesi, Báróczi lelkes bámulója nyomatta ki.

Ferenczi Z.